

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

2. The Collection of the Middle Length Discourses -
Subcommentaries (2. Majjhima Nikāya - Tīkā)

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses (1. Mūlapaṇṇāsa-
tīkā)

2. The Chapter on the Lion's Roar (2. Sīhanādavaggo)

PaliVerse

2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries

1. Subcommentary on the First Fifty Discourses

2. Sīhanādavaggo

1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Suttadesanāvattusaṅkhātassa atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā tassa atthīti aṭṭhuppattikoti vuttovāyamatto. Lābhasakkārapaccayāti lābhasakkāranimittam, bhagavato saṅghassa ca uppannalābhasakkārahetu, attano vā lābhasakkāruppādanahetu. Titthiyaparideviteti titthiyānam “kiṃ bho samaṇoyeva gotamo samaṇo”tiādinā vipplapanimittam. “Mahālābhasakkāro uppajjī”ti vatvā samantapāsādikattham tassa uppattikāraṇam dassento “catuppamāṇiko hī”tiādimāha. Cattāri pamāṇāni catuppamāṇāni, catuppamāṇāni etassa atthīti catuppamāṇiko. Lokoyeva saṅgamma samāgamma vasanaṭṭhena lokasannivāso, sattaḷyoti attho. Pamināti uḷāratādivisesam etenāti pamāṇam rūpam rūpakāyo pamāṇam etassāti rūpappamāṇo. Tato eva rūpe pasannoti rūpappasanno. Sesapadesupi eseva nayo. Ghosoti pavattathutighoso. Lūkhanti paccayalūkhatā. Dhammoti sīlādayo guṇadhammā adhippetā.

Tesam puggalānam. Ārohani uccatam. Sā ca kho tasmiṃ tasmiṃ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. Pariṇāhanti nātikisaṇātithūlatāvasena mitapariṇāham. Saṇṭhānanti tesam tesam aṅgapaccaṅgānam susaṇṭhitam. Pāripūrinti sabbesam sarīravayavānam paripuṇṇatam avekallatam. Tattha pamāṇam gahetvāti tasmiṃ rūpe rūpasampattiyam pamāṇabhāvam upādāya. Pasādam janetīti adhimokkham uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti “amuko ediso ca ediso cā”ti yasaguṇavacanena. Parathomanāyāti sammukhāva parassa silāghuppādanena abhittavanena. Parapasamsanāyāti parammukhā parassa guṇasaṃkittanena. Paravaṇṇahārikāyāti paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittisaddūpasamhārena. Tatthāti tasmiṃ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajīṇṇabahutunnakatādiṃ cīvarassa lūkhabhāvam. Pattalūkhanti anakaganthikāhatādiṃ pattassa lūkhabhāvam. Vividham vā dukkarakārikanti dhutaṅgasevanādivasena pavattam nānāvidham dukkaracariyam.

Sīlam vā passitvāti sīlapāripūrivaseṇa visuddham kāyavacīsucaritam ṇāṇacakkhunā passitvā. Jhānādiadhigamasiddham samādhim vā. Vipassanābhiññāsaṅkhātam paññam vā.

Bhagavato sarīram disvāti sambandho. Rūpappamāṇopi sammāsambuddheyeṇa pasīdati aparimitakālasamupacitapuññānubhāvanipphannāya sabbaso anavajjāya sabbākāraparipuṇṇāvayavāya rūpakāyasampattiyā samantapāsādikattā, yassā rucirabhāvo visuddhe vigatavalāhake deve puṇṇamāsiyam paripuṇṇakalābhāgamaṇḍalam candamaṇḍalam abhibhavitvā atirocati,

pabhassarabhāvo saradasamayam samvaddhitadiguṇatejakiraṇajālasamujjalam
sūriyamaṇḍalam abhibhavati, sommakiraṇarasasamujjalabhāvehi tadubhayehi
abhibhuyya vattamānam ekasmiṃ khaṇe dasasahassilokadhātum
vijjotanasamattham mahābrahmuno pabhāsamudayam abhivihacca bhāsate tapate
virocati ca.

Satipi aṅgapariccāgādīnam dānapāramibhāve
pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattañca
aṅgapariccāgādiggahaṇam, tatthāpi ca aṅgapariccāgato viṣum
nayanapariccāgaggahaṇam, pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāgato
puttadārapariccāgaggahaṇaṇca kataṃ. Ādinā nayanāti ādi-saddena
pubbayogapubbacariyādihetusampattiyā, “itipi so bhagavā”tiādinā vuttāya
phalasampattiyā, “so dhammam deseti”tiādinā vuttāya sattupakārakiriyāya ca
saṅgaho daṭṭhabbo. Sammāsambuddheyyeva paṣīdati yathāvuttaguṇānam
anaññasādhāraṇabhāvato acchariyabbhutaabhāvato ca. Sesesupi eseva nayo.

“Cīvaralūkham disvā”ti vatvā taṃ dassetuṃ “sace bhagavā”tiādi vuttaṃ.
Sāṇapaṃsukūlacīvarenāti matakaḷevaram paliveṭhetvā chaḍḍitena tumbamatte kimī
papphoṭetvā gahitena sāṇapaṃsukūlacīvarena. Bhāriyanti garukaṃ, dukkaranti
attho. Vadhuyuvatimajjhimitthivasena, bālayobbanapurāṇavasena vā tividhanāṭakatā.
Hareṇuyūsam maṇḍalakalāyaraso. “Yāpessati nāmā”ti nāma-saddam ānetvā
sambandho. Nāma-saddayogena hi anāgatakālassa viya payogo, yāpeti icceva attho.
Appāṇakanti nirassāsam nirodhitassāsapassāsam.

Samādhiguṇanti sādharmaṇato vuttamattham vivarati jhānādiggahaṇena.
Mānadabbanimadanena nibbisevanabhāvāpādanampi damanamevāti vuttaṃ
“pāthikaputtadamanādīnī”ti. Ādi-saddena saccakāḷavakabakadamanādīnam saṅgaho.
Bāverunti evaṃnāmakaṃ visayaṃ. Sarasampannoti aṭṭhaṅgasamannāgatena sarena
samannāgato. Tena brahmassaratākaravīkabhāṇitādassanena lakkhaṇahāranayena
avasesalakkhaṇapāripūriṃ viya tadavinābhāvato buddhānam desanāvīlāsaṇca
vibhāveti.

Hatappabhāti buddhānubhāvena vigatatejā. Kāḷapakkhūpameti sattānam
byāmohandhakārābhībhavena kāḷapakkhārattūpame. Sūriyeti sūriye udayitvā
obhāsenteti adhippāyo.

Siṅghāṭaketi tikoṇaracchāyam. Catukketi sandhiyam. Paridevantīti
anutthunanavasena vippalapanti. Sokādhikakato hi vacīpalāpo paridevo. Loke
uppañjamāneyeva uppannāti attano diṭṭhivādassa purātanabhāvaṃ dīpenti.

Sesapadesupīti “idha dutiyo samaṇo”tiādīsu sesavāresupi yathā hi “vivicceva
kāmehi”ti ettha kato niyamo “vivicca akusalehi”ti etthāpi katoyeva hoti
sāvadhāraṇasseva atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha “dutiyaḍayopī”tiādi.
Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesam vasenettha
cattāro samaṇā desitāti tamattham suttantarena samatthetuṃ “tenevāhā”tiādi
vuttaṃ. Paṭipattikkamena desanākkamena ca sakadāgāmiādīnam dutiyāditā vuttāti
sotāpannassa paṭhamatā avuttasiddhāti na coditā. Phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā
samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha mahāparinibbāne viya maggaṭṭhā
tadatthāya paṭipannā ca na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi
maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaṭṭhānīti
dassentena bhagavatā “ñāyassa dhammassa padasavattī, ito bahiddhā samaṇopi

natthī''ti vuttaṃ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā ''maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṃ dakkhiṇeyyo''ti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedenewa viññāyatīti.

Rittāti vivittā. Tucchāti nissārā paṭipannakasārābhāvato. Pavadanti etehīti pavādā, diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakā samayāti āha ''cattāro sassatavādā''tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. Teti yathāvuttasamaṇā. Etthāti ''parappavādā''ti vutte bāhirakasamaye.

Yanti yasmiṃ. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. Ñāyo vuccati saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi nibbānaṃ ñāyati gammati paṭivijjhatīti. So eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha ''ñāyassa dhammassā''ti.

Tesaṃ parappavādasāsanānaṃ akhettatā khettatā ca ariyamaggassa abhāvabhāvā supariśuddhassa sīlassa supariśuddhāya samathavipassanāya abhāvato sāvato ca. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ, so ca asammāsambuddhasammāsambuddhapaveditatāyāti parājikāya satthu vipattihetutāya sāsanaṃ aniyānabhāvoti dasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pariyāyato ca pāliya ca samatthetum ''tenāha bhagavā''tiādinā pāliṃ dassetvā upamāpadesena tattha suttaṃ vibhāvento ''yasmā''tiādimāha. Tattha yasmā ekaccānaṃ visesato sīhānaṃ purimaṃ pādadvayaṃ hatthakiccampi karoti, tasmā āha ''surattahatthapādo''ti. Sīhassa kesā nāma kesarāyatanā khandhalomā. Gocariyahatthikulaṃ nāma pakatihatthikulaṃ, yaṃ ''kālavaka''ntipi vuccati. Ghoṭako nāma assakhaḷuṅko. Sineruparibhaṇḍe simbalirukkhehi sañchādito paññāsajojano daho simbalidaho, taṃ parivāretvā mahantaṃ simbalivanaṃ, taṃ sandhāyāha ''simbalidahavane''ti. Aññatitthāvāsabhūmiyaṃ imesu samaṇesu ekacco na uppajjati, īdiso panettha vikappo natthi, sabbena sabbaṃ na uppajjantevāti dassento ''ekasamaṇopī''ti āha. Ariyamaggaparikkhateti ariyamagguppattiyā abhisankhate, yadā sāsanaikānaṃ sammāpaṭipattiyā ariyamaggo dibbati, tadāti attho.

Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu nadanaṃ nāma hetuyuttaṃ suṭṭhu katvā kathananti āha ''hetunā''ti. So ca hetu aviparīto eva icchitabboti āha ''nāyena''ti, ñāyena attho. Evaṃbhūto ca so yathādhīppetatthaṃ karoti sādhetīti dassento āha ''kāraṇenā''ti. Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchānaekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhanādoti āha ''sīhanādanti seṭṭhanāda''nti. Yadi tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayaṭāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisaṃyoti āha ''abhītanādaṃ appaṭināda''nti. Idāniṃ seṭṭhanādabhāvaṃ kāraṇena paṭipādentoti ''imesaṇhi''tiādimāha. Tena ''sammā''ti vuttamatthaṃ samattheti. Tattha atthitāyāti iminā sīhanādassa uttamattatā dasseti. Bhūtaṭṭho hi uttamattattho. Tāya eva bhūtaṭṭhatāya abhītanādatāti dassento ''ime samaṇā...pe... nāma hoti''ti āha. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyāti ''idhevā''ti niyamassa aviparītataṃ dassento ''amhākampī...pe... appaṭinādo nāma hoti''ti āha. Yañhi aññatthāpi atthi, taṃ idhevāti avadhāretum na yuttanti.

140. Khoti avadhāraṇe. Tena vijjati evāti dasseti. Yanti karaṇatthe paccattanti āha ''yena kāraṇenā''ti. Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Pāragamanasaṅkhātaṃ taraṇaṃ diṭṭhigatikānaṃ tattha tattheva aparāparaṃ ummujjananimujjanavasena pilavananti āha ''taranti

uppalavantī”ti. Uppādetāti pūraṇādiko. Titthe jātāti titthiyā, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasañkhātaṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva titthiyā. Assasanti ettha, etenāti vā assāso, avassayo.

Pakatatthaniddeso yaṃ-taṃ-saddoti tassa “bhagavatā”tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato satthubhāvena adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento “yo so...pe... abhisambuddho”ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisaye visesappavattidassanatthaṃ asādhāraṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññānamasacakkhuvasena paṭivedhadesanāññavasena ca te yojetvā dassento “tesaṃ tesa”ntiādimāha. Tattha āsayānusayaṃ jānatā āsayānusayaññāṇena, sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā sabbaññutānāvaraṇaṇāṇehi. Pubbenivāsādīhīti pubbenivāsaāsavakkhayaññāṇehi. Anaññasādhāraṇapuññānubhāvanibbatto anuttaraññādhigamaladdhapurāvattako ca bhagavato rūpakāyo atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ vattatīti āha “sabbasattānaṃ...pe... passatā”ti. Paṭivedhapaññāyāti maggapaññāya. Tāya hi sabbaso ñeyyadhammesu sammohassa vidhamitattā pacchā pavattajānanam tassa jānanam viya vuccati.

Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā sāsanaṃ paccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjuhekkhanaṃ vā. Kesivinayasuttañcettha nidassanaṃ. Tathā ca ṭhānāṭṭhānādīni vā jānatā, yathākammupage satte passatā, savāsanānamāsavānaṃ khīṇattā arahatā, abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhena sammāsambuddhena. Atha vā tīsu kālesu appaṭihataññāṇatāya jānatā, kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattanena nisammakāritāya passatā, ravādīnampi abhāvasādhikāya pahānasampadāya arahatā, chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya sammāsambuddhena. Evaṃ dasabalaatṭhārasāveṇikabuddhadhammavasenaṃpi yojanā veditabbā. Yeti caturro dhamme. Attanīti amhesu. Na rājarājamahāmattādīsu upatthambhaṃ sampassamānā, na kāyabalaṃ sampassamānāti yojanā.

Uppannapasādoti aveccappasādaṃ vadati. Vakkhati hi “cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitāni”ti. Kāmaṃ asekkhāpi asekkhāya samasikkhatāya sahadhammikā eva, ciṇṇabrahmacariyatāya pana sahadhammaṃ carantīti na vattabbāti asekkhavāro na gahito. Sabbepeteti ete yathāvuttā bhikkhūdayo sotāpannādayo ca puthujjanā ariyā cāti sabbepi ete taṃtaṃsikkhāhi samānadhammattā sahadhammattā “sahadhammikā”ti vuccanti. Idāni nibbattitaariyadhammavaseneva sahadhammike dassento “apicā”tiādimāha. Maggadassanaṃhīti pariññābhisamayādivasena saccapaṭivedhena “nava maggaṅgāni, atṭha bojjhaṅgāni”tiādinā vivādo natthi. Ekadhammacāritāyāti samānadhammacāritāya. Na hi paṭividdhasaccānaṃ “mayā dhammo sudiṭṭho, tayā duddiṭṭho”tiādinā vivādo atthi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṅghātā hi te uttamapurisā. Imināti “sahadhammikā kho panā”tiādivacanena. Tattha piyamanāpaggahaṇena sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṃ saṅghasuppaṭipattiṃ paripuṇṇaṃ katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnaṃ piyā manāpāti. Ettāvatāti “atthi kho no āvuso”tiādinayappavattena ratanattayapasādajotanena akkhātā tesu tesu suttapadesesu.

141. Satthari pasādoti pasādaggahaṇena “bhagavatā”tiādinā vā pasādanīyā dhammā gahitā. Tena buddhasubuddhataṃ dasseti, tathā “dhamme pasādo”ti iminā dhammasudhammataṃ, itarena saṅghasuppaṭipannataṃ. Yena cittaena aññattha anupalabbhamānena sāsaneveva samaṇo ito bahiddhā natthīti ayamatto, sammadeva, paṭiṭṭhāpitoti veditabbaṃ. Tatrāyaṃ yojanā - yasmā sammāsambuddho amhākaṃ satthā, tasmā atthi kho no, āvuso, satthari pasādo, sammāsambuddhattā cassa svākhāto dhammoti atthi dhamme pasādo, tato eva ca atthi sīlesu paripūrakāritāti sahadhammikā...pe... pabbajitā cāti evamettha satthari pasādena dhamme pasādo, tena saṅghasuppaṭipattīti ayañca nayo lesenapi parappavādesu natthīti idheva samaṇo...pe... samaṇehi aññehīti.

Paṭividdhasaccānaṃ pahīnānurodhānaṃ gehassitapemassa asambhavo evāti “idānī”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ “upajjhāyena, bhikkhave, saddhivihārikamhi puttapemaṃ upaṭṭhapetabbaṃ”tiādivacanaṃ kathanti? Nayidaṃ gehassitapemaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃsadisattā pana pemamukhena vutto mettāsneho. Na hi bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti. Evarūpaṃ pemaṃ sandhāyāti pasādāvahaguṇāvahato pūraṇādīsu bhatti pasādo na hoti, pasādapatirūpakā pana lobhapavattīti daṭṭhabbā. Theroti mahāsaṅgharakkhitatthero. Yena aṭṭhakathā potthakaṃ āropitā. Ekova satthā anaññasādhāraṇaguṇattā, aññathā anacchariyattā satthulakkhaṇameva na paripūreyya. Visuṃ katvāti aññehi vivecetvā attano āveṇikaṃ katvā. “Amhākaṃ satthā”ti byāvadantānaṃ aññesaṃ satthā na hotīti atthato āpannameva hoti, tathā ca padesavattiniṃ tassa satthutaṃ paṭijānantā paripuṇṇalakkhaṇasatthutaṃ icchantānampi tato viruddhā satthubhāvapariyesanena parājitā honti. Pariyattidhammeti adhikabrahmaguṇasuttageyyādippabhedasamaye. Tattha ajasīla...pe... kukkurasīlādīsūti idaṃ yebhuyyena aññatitthiyānaṃ tādisaṃ vatasamādānasabbhāvato vuttaṃ, ādi-saddena yamaniyamacātuyāmasaṃvarādīnaṃ saṅgahoti. Adhippayāsoti adhikaṃ payasati payujjati etenāti adhippayāso, savisesaṃ adhikattabbakiriyā. Tenāha “adhikappayogo”ti.

Tassa pasādassa pariyosānabhūtāti tassa satthari dhamme ca pasādassa niṭṭhānabhūtā. Niṭṭhāti mokkho. Samayavādīnañhi tasmim tasmim samaye tadupadesake ca pasādo yāvadeva mokkhādhigamanaṭṭho. Diṭṭhigatikā tathā tathā attano laddhivasena niṭṭhaṃ parikappenti yevāti āha “niṭṭhaṃ apaññapento nāma natthī”ti. Brāhmaṇānanti brāhmaṇavādīnaṃ. Tesāṃ ekacce brahmunā salokatā niṭṭhāti vadanti, ekacce tassa samīpatā, ekacce tena saṃyogo niṭṭhāti vadanti. Tattha ye salokatāvādino samīpatāvādino ca, te dvedhāvādino, itare advedhāvādino. Sabbepi te atthato brahmalokupapattiyāmyeva niṭṭhāsaññino. Tattha hi nesaṃ niccābhiniveso yathā taṃ bakassa brahmuno. Tena vuttaṃ “brahmaloko niṭṭhā”ti. Brahmalokoti paṭhamajjhānabhūmi. Mahātāpasānanti vekhanasāditāpasānaṃ. Mahābrahmā viya paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ābhassaresu eko sabbasetṭho natthīti “ābhassarā”ti puthuvacanaṃ. Paribbājakānanti sañcayādi-paribbājakānaṃ. Anto ca mano ca etassa natthīti anantamānaso. Ājivakānañhi sabbadābhāvato ananto, sukhadukkhādisamatikkamanato amānaso. Iminā aṭṭhahi lokadhammehi upakkiliṭṭhacittataṃ dasseti.

Papañce yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Taṇhādiṭṭhiyova adhippetā mamañkāraahañkāravigamassa adhippetattā. Yathā pañcasu ṭhānesu ekova kilesa lobho āgato, evaṃ dvīsu ṭhānesu tayo kilesā āgatā “doso moho diṭṭhī”ti. “Sadosassā”ti hi vuttaṭṭhāne paṭighaṃ akusalamūlaṃ gahitaṃ, “paṭiviruddhassā”ti

virodho, “samohassā”ti moho akusalamūlaṃ, “aviddasuno”ti malyaṃ, asampajaññaṃ vā, “saupādānassā”ti “natthi dinna”ntiādinā nayena gahaṇaṃ, “papañcārāmassā”ti papañcuppattivāsena.

Ākāratoti pavattiākārato. Padantarena rāgavisesassa vuccamānattāādito vuttaṃ sarāgavacanāṃ oḷārikaṃ rāgavisayanti āha “pañcakāmaguṇikarāgavasenā”ti. Gahaṇavasenāti daḷhaggahaṇavasena. “Anuruddhapaṭiviruddhassā”ti ekapadavasena pāḷiyaṃ āgatattā ekajjhaṃ paduddhāro kato. Tattha pana “anuruddhassā”ti subhavasenāti evamattho vattabbo. Na hi paṭivirujjhaṃ subhavasena hoti. Papañcuppattidassanavasenāti kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattipaccayatāya saṃsārassa papañcanaṃ papañco, tassa uppattihetubhāvadassanavasena. Taṇhā hi bhavuppattiyā visesapaccayo. Taṇhāpaccayā upādānadassanavasenāti taṇhāpaccayassa upādānassa dassanavasena, yadavatthā taṇhā upādānassa paccayo, tadavatthādassanavasena. Phalena hi hetuvisesakittanametanti. Evaṃ viddhamsethāti kāmārāgabhavataṇhādivasena lobhaṃ kasmā evaṃ vipakiretha. Taṇhākaraṇavasenāti taṇhāyanakaraṇavasena subhākāraggahaṇavasena. Subhanti hi ārammaṇe pavatto rāgo “subha”nti vutto.

142. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhivādo. Diṭṭhivasena hi “sassato attā ca loko ca, asassato attā ca loko cā”ti ca diṭṭhigatikā paññapenti. Tenāha “dvemā, bhikkhave, diṭṭhiyo”ti. Taṇhārahitāya diṭṭhiyā abhāvato taṇhāvaseneva ca attano sassatabhāvābhinivesoti katvā vuttaṃ “taṇhādiṭṭhivasenā”ti. Allīnāti nissitā. Upagatāti avissajjanavasena ekibhāvamiva gatā. Ajjhositāti tāya diṭṭhiyā gilitvā pariniṭṭhāpitā viya tadantogadhā. Tenāha “anupaviṭṭhā”ti. Yathā gahaṭṭhānaṃ kāmajjhosānaṃ vivādamūlaṃ, evaṃ pabbajitānaṃ diṭṭhajjhosānanti āha “vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā”ti. Diṭṭhivirodhena hi diṭṭhigatikavirodho.

Khaṇikasamudayo uppādakkhaṇoti āha “diṭṭhīnaṃ nibbattī”ti. Diṭṭhinibbattiggahaṇeneva cettha yathā diṭṭhīnaṃ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṃ diṭṭhivatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. Yāni paṭisambhidānayaena “paccayasamudayo aṭṭha ṭhānānī”ti vuttāni, tāni dassento “khandhāpī”tiādimāha. Tattha khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ ārammaṇaṭṭhena “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādivacanato. Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ upanissayādivasena paccayabhāvato. Yathāha - “assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido”tiādi. Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathā cāha “tadapi phassapaccayā, phussa phussa paṭisaṃvediyanti”ti ca. Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Vuttañhetam “saññānidānā hi papañcasaṅkhāti, pathaviṃ pathavito saññatvā”ti ca ādi. Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Vuttampi cetam “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccam musāti dvayadhammāhū”ti “takkī hoti vīmaṃsī”ti ca ādi. Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ. Yathāha bhagavā “tasseva ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati”tiādi. Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, tassa bhāvo samuṭṭhānaṭṭho, tena. Khaṇikatthaṅgamo khaṇikanirodho. Paccayatthaṅgamo avijjādīnaṃ accantanirodho. So pana yena hoti, tam dassento “sotāpattimaggo”ti āha. Cattāro hi ariyamaggā yathārahaṃ tassa tassa saṅkhāragatassa accantanirodhahetu, khaṇikanirodho pana ahetuko.

Ānisaṃsanti udayaṃ. So pana diṭṭhadhammikasamparāyikavasena duvidho. Tattha samparāyiko duggatiparikilesatāyāādīnavapakkhiko evāti itaraṃ dassento “yaṃ

sandhāyā”tiādimāha. Ādīnavampi diṭṭhadhammikameva dassento
 “diṭṭhiggahaṇamūlakam upaddava”ntiādimāha. Sotiādīnavo. Ādīnanti ādi-saddena
 naggiyānasanasāṅkaṭivatādīnaṃ saṅgaho. Nissarati etenāti nissaraṇanti vuccamāne
 dassanamaggo eva diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ siyā, tassa pana atthaṅgamapariyāyena
 gahitattā sabbasaṅkhatanissaṭṭaṃ nibbānaṃ diṭṭhīhipi nissaṭṭanti katvā vuttaṃ
 “diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ nāma nibbāna”nti. Iminātiādīsu vattabbaṃ anuyogavatte
 vuttanayameva.

143. Diṭṭhicchedanaṃ dassentoti sabbupādānapariññādassanena sabbaso diṭṭhīnaṃ
 samucchedavidhiṃ dassento. Vuttāyevāti -

“Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;
 Dhammasaṅkhepavittārā, kamato ca vibhāvaye”ti. -

Gāthaṃ uddisitvā atthavibhāgādivasena vuttāyeva. Kāmaṃ ito bāhirakānaṃ “imāni
 upādānāni ettakāni cattāri, na ito bhiyyo”ti īdisaṃ ñāṇaṃ natthi, kevalaṃ pana keci
 “kāmaṃ pahātabbā”ti vadanti, keci “natthi paro lokoti ca, micchā”ti vadanti, apare
 “sīlabbatena suddhīti ca, micchā”ti vadanti, attadiṭṭhiyā pana micchābhāvaṃ
 sabbaso na jānanti eva. Yattakaṃ pana jānanti, tassapi accantappahānaṃ na jānanti,
 tathāpi sabbassa pariññeyyassa pariññeyyaṃ paññapemaicceva tiṭṭhanti.
 Evaṃbhūtānaṃ pana nesaṃ tattha yādisī paṭipatti, taṃ dassento satthā “santi,
 bhikkhave”tiādimāha. Tattha santīti saṃvijjanti. Tena tesam diṭṭhigatikānaṃ
 vijjamānatāya avicchedataṃ dasseti. Eketi ekacce. Samaṇabrāhmaṇāti
 pabbajjupagamanena samaṇā, jātimattena ca brāhmaṇā. Sabbesanti anavasesānaṃ
 upādānānaṃ samatikkamaṃ pahānaṃ. Sammā na paññapentīti yesaṃ paññapenti,
 tesampi sammā pariññaṃ na paññapenti. Idāni taṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ
 “keci”tiādi vuttaṃ. Tattha hotika-kuṭīcaka-bahūdaka-haṃsa-paramahaṃsa-kājaka-
 tidaṇḍa-monavata-seva-pārupaka-pañcamarattika- somakāraka-mugabbata-
 carabāka-tāpasa-niganthā-jīvaka-isi-pārāyanika-pañcātapika-kāpila- kāṇāda-
 saṃsāramocaka-aggiḃhattika-magavatika-govatika-kukkuravatika-kāmaṇḍaluka-
 vaggulivatika-ekasāṭaka-odakasuddhika-sarīrasantāpaka-sīlasuddhika-jhānasuddhika-
 catubbidha- sassatavādādayo channavuti taṇhāpāsena ḍaṃsanato, ariyadhammassa
 vā vibādhanato pāsaṇḍā. Vatthupaṭisevanaṃ kāmaṃ byāpārassa vatthuno
 paṭisevanasaṅkhātāṃ kāmaṃ. Theyyena sevanti paṭihatthaādisamaññāya lokassa
 vacanavasena sevanti. Tīṇi kāraṇānīti “natthi dinna”ntiādinayappavattāni
 diṭṭhivisesabhūtāni vaṭṭakāraṇāni.

Atthasallāpikāti atthassa sallāpikā, dvinnaṃ adhippetatthasallāpavibhāvinīti
 adhippāyo. Dvinnañhi vacanaṃ sallāpo. Tenāha “pathavī kirā”tiādi.

Yo titthiyānaṃ attano satthari dhamme sahadhammikesu ca pasādo vutto, tassa
 anāyatanagatatā appasādakabhāvadassanaṃ pasādapacchedo. Tathāpavatto vādo
 pasādapacchedavādo vutto. Evarūpeti īdise vuttanayena kilesānaṃ
 anupasamasamvattanike. Dhammeti dhammapatirūpake. Vinayeti vinayapatirūpake.
 Titthiyā hi kohaññe ṭhatvā lokaṃ vañcentā dhammaṃ kathemāti “sattime kāyā akaṭṭa
 akaṭṭavidhā”tiādinā yaṃ kiñci kathetvā tathā “vinayaṃ paññapemā”ti
 gosīlavaggulivatādīni paññapetvā tādisaṃ sāvake sikkhāpetvā “dhammavinayo”ti
 kathenti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “dhammavinaye”ti. Tenāha “ubhayenapi
 aniyyānikaṃ sāsanaṃ dasseti”ti. Parittampi nāma puññaṃ kātukāmaṃ
 maccheramalābhībhūtātāya nivārentassa antarāyaṃ tassa karoto diṭṭheva dhamme

viññūhi garahitabbatā samparāye ca duggati pāṭikaṅkhā, kimaṅgaṃ pana sakalavaṭṭadukkhaniissaraṇāvahe jinacakke pahāradāyino titthakarassa tadovādkarassa cāti imamattamaṃ dassento “aniyyānikasāsanaṃ hi”tiādimāha. Yathā so pasādo samparāye na sammaggato attano pavattivasenāti dassento “kañci kālaṃ gantvāpi pacchā vinassati yevā”ti āha, aveccappasādo viya accantiko na hotīti attho.

Sampajjamānā yathāvidhipaṭipattiyā tiracchānayaṇiṃ āvahati. Kammasarikkhakena hi vipākeneva bhavitabbaṃ. Sabbampi kāraṇabhedanti sabbampi yathāvuttaṃ titthakarānaṃ sāvakaṇaṃ apāyadukkhāvahaṃ micchāpaṭipattisaṅkhātāṃ kāraṇavisesaṃ. So panesa pasādo na niyyāti micchattapakkhikattā surāpītasīṅgāle pasādo viya. Suramaṃ parissāvetvā chaḍḍitakasaṭaṃ surājallikaṃ. Brāhmaṇā nāma dhanaluddhāti adhippāyenaṃ “imaṃ vañcessāmi”ti. Kaṃsasatāti kaḥapaṇasatā.

144. Tassāti pasādassa. Sabbopi lobho kāmupādānanteva vuccatīti āha “arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariñña”nti. Evarūpeti idise sabbaso kilesānaṃ upasamasamvattanike. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ apāyesu apatanavasena dhāraṇaṭṭhena dhamme. Sabbaso vinayanaṭṭhena vinaye. Tattha bhavadukkhaniissaraṇāya samvattane.

Namassamāno aṭṭhāsi dve asaṅkhyeyyāni paccekabodhipāramīnaṃ pūraṇena tattha buddhasāsane paricayena ca bhagavati pasannacittatāya ca. “Ulūkā”tyādigāthā rukkhadevatāya bhāsītā. Kāluṭṭhitanti sāyanhakāle divāvihārato uṭṭhitaṃ. Duggateso na gacchatīti duggatiṃ eso na gamissati. Morajiko murajavādako. Mahābherivādakavatthuādīni pi sitapātukaraṇaṃ ādiṃ katvā vitthāretabbāni.

Paramattheti lokuttaradhamme. Kiṃ pana vattabbanti dhammepi paramatthe nimittaṃ gahetvā suṇantānaṃ. Sāmaṇeravatthūti pabbajitadivaseyeva sappena daṭṭho hutvā kālaṃ katvā devaokaṃ upapannasāmaṇeravatthu.

Khīrodananti khīrena saddhiṃ sammissaṃ odanaṃ. Timbarusakanti tindukaphalaṃ. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusaṃ, tassa phalaṃ timbarusakanti ca vadanti. Kakkārikanti khuddakaelālukaṃ. Mahātipusanti ca vadanti. Vallipakkanti khuddakatipusavalliyā phalaṃ. Hatthapatāpakanti mandāmukhi. Ambakañjikanti ambulakañjikaṃ. Khaḷayāguntipi vadanti. Doṇinimajjaninti satelaṃ tilapiññākaṃ. Vidhupananti caturassabījaniṃ. Tālavaṇṭanti tālapattehi katamaṇḍalabījaniṃ. Morahatthanti morapiñchehi kataṃ makasabījaniṃ.

Vuttanayānusārenevāti yasmā idhāpi yathāvuttaṃ sabbampi kāraṇabhedamaṃ ekato katvā dassento satthā “taṃ kissa hetū”tiādimāha, tasmā tattha aniyyānikasāsane vuttanayassa anussaraṇavasena yojetvā veditabbaṃ.

145. Pariññanti pahānapariññaṃ. Tesamaṃ paccayaṃ dassetunti upādānānaṃ pariññā nāma pahānapariññaṃ. Tesamaṃ accantanirodho adhippeto, so ca paccayanirodhena hotīti tesamaṃ paccayaṃ mūlakāraṇato pabhūti dassetuṃ. Ayanti idāni vuccamāno ettha “ime cā”tiādi pāṭhe “kiṃ nidānā”tiādisamāsapadānaṃ attho. Sabbapadesūti “taṇhāsamudayā”tiādisu sabbesu padesu. Iminā eva ca sabbaggahaṇena “phassanidānā”tiādīnampi padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Ime aññatitthiyā upādānānampi samudayaṃ na jānanti, kuto nirodhaṃ, tathāgato pana tesamaṃ tappaccayapaccayānampi samudayaṃ ca atthaṅgamaṃ ca yāthāvato jānāti, tasmā - “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti

yathāraddhasīhanādaṃ matthakaṃ pāpetvā dassento “ime ca, bhikkhave, cattāro upādānā”tiādīnā nayena desanaṃ paṭiccasamuppādamukhena otārento vaṭṭaṃ dassetvā “yato ca kho”tiādīnā vivaṭṭaṃ dassento arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi, tamatthaṃ dassento “yasmā pana bhagavā”tiādimāha. Taṃ suviññeyyameva.

Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālīnagaravaṇṇanā

146. Aparāparanti punappunaṃ. Visālībhūtātāyāti gāvutantaraṃ gāvutantaraṃ puthubhūtātāya. Tatrāti tassaṃ visālībhūtātāyaṃ. Chaḍḍitamatteti vissaṭṭhamatte. Ūmibhayādīhīti ūmikumbhīlaāvaṭṭasaṃsukābhayehi. Udaḥkappavāhenāgatassapi ca usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisassa saviññāṇakatāya bhavēyyāti “siyā gabbho”ti cintesi. Tathā hītiādi tattha kāraṇacintā. Puññavantātāya duggandhaṃ nāhosi, sausumatāya pūtikabhāvo. Dārakānaṃ puññūpanissayato aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti, khīrabhattaṇca labhi. Carimakabhava bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya nicchavi viyāti katvā āha “nicchavī ahesu”nti. Tesanti dvinnaṃ dārakānaṃ. Mātāpitaroti posakamātāpitaro. Abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu rajjasampattiyā dāyakassa kammaṃ katattā, asambhinne eva rājakule uppannattā ca. Kumārassa puññānubhāvasaṇṇoditā devatādhiggaḥhitāti keci.

Purassa apareti purassa aparadisāya gāvutamatte ṭhāne jīvakambavanaṃ viya sapākāramandirake. Acirapakkantoti ettha na desantarapakkamanaṃ adhippetam, atha kho sāsanaṃ apakkamananti dassento “vibbhamitvā”tiādimāha. Tenevāha “imasmā dhammavinayā”ti. Parisatīti parisāyaṃ, janasaṃmūheti attho. Janasaṃmūhagato pana “parisamajjhe”ti vutto. Bhāvanāmanasikārena vinā pakatīvāva manussehi nibbattetabbo dhammoti manussadhammo, manussattabhāvāvaho vā dhammo manussadhammo, anuḷāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatipi buddhuppāde vattati, yaṇca sandhāyāha “hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati”ti. “Amhākaṃ buddho”ti buddhe mamattakārino buddhamāmakā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti alamariyo, rūpāyatanaṃ jānāti cakkhuviññāṇaṃ viya passati cāti ṇāṇadassanaṃ, dibbacakkhu. Sammasanupage ca pana dhamme lakkhaṇattayaṇca tathā jānāti passati cāti ṇāṇadassanaṃ, vipassanā. Nibbānaṃ, cattāri vā saccāni asammohapaṭivedhato jānāti passati cāti ṇāṇadassanaṃ, maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa paccakkhato jānanaṭṭhena ṇāṇadassanaṃ, sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca ṇāṇadassanaṃ. Lokuttaramaggo adhippeto, tasmiñhi paṭisiddhe sabbesampi buddhaguṇānaṃ asambhavoti adhippāyo. Tenāha “tañhi so bhagavato paṭisedhetī”ti.

Sukhumaṃ dhammantaraṃ nāma jhānavipassanādikaṃ ācariyānuggahena gahitaṃ nāma natthi. Takkapariyāhatanti “iti bhavissati, evaṃ bhavissati”ti taṃtaṃdassetabbamatthatakkanaṃ vitakkaṇamattena parito āhataṃ parivattitaṃ katvā. Tenāha “takketvā”tiādi. Lokiyapaññaṃ anujānāti upanissinnaṃ parisāya

anukūladhammakathanatoti adhippāyo. Tenāha “samaṇo gotamo”tiādi. Paṭibhātīti paṭibhānaṃ, “iti vakkhāmī”ti evaṃpavattaṃ kathanacittaṃ, tato paṭibhānato jānanaṃ paṭibhānaṃ, āgamābhāvato sayameva upaṭṭhitattā sayampaṭibhānaṃ. Tenāha “imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṃ paṭibāhatī”ti. Suphusitanti nibbivaraṃ. Aphusitatte hi sukkena vacīghoso na niccharati. Dantāvaraṇanti oṭṭhadvayaṃ. Jivhāpi thaddhatāya sukkena vacīghoso na niccharatīti āha “mudukā jivhā”ti. Karavīkarutamañjutāya madhuro saro. Elaṃ vuccati doso, elaṃ gaḷatīti elagaḷā, na elagaḷā anelagaḷā, niddosā, na rujjhatīti attho. Sabbametaṃ rañjanasseva kāraṇaṃ dassento vadati.

Pañca dhammāti gambhīrañāṇacariyabhūtānaṃ khandhādīnaṃ uggahaṇa-savana-dhāraṇa-paricaya-yonisomanasikāre sandhāyāha. Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti ettha sammā-saddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hoti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṃ atthato dhammasseva niyyānanti āha “so dhammo...pe... niyyāti gacchatī”ti.

147. Kodhanoti kujjhanasīlo. Yasmā pana sunakkhatto kodhavasena kurūro pharusavacano ca, tasmā āha “kodhanoti caṇḍo pharuso cā”ti. Tasmīṃ attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthīti tasmīṃ attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi. Taṃ buddhā “moghapuriso”ti vadanti yathā taṃ sudinnalāḷudāyiādike. Upanissaye satipi tasmīṃ khaṇe magge vā phale vā asati “moghapuriso”ti vadanti yathā taṃ dhaniyūpasenattherādike. Samucchinnopanissaye pana vattabbameva natthi. Yathā “makkhali moghapuriso manussakhippaṃ maññe”ti tathā sunakkhattopīti āha “imassa panā”tiādi. Assāti etena. Kattari hidaṃ sāmivacanaṃ. Kodhenāti kodhahetunā.

Bhagavatoti sampadānavacanaṃ kuddhapadāpekkhāya. Pubbeti bhikkhukāle. Saddaṃ sotukāmoti so kira dibbacakkhunā tāvatiṃsabhavane devatānaṃ rūpaṃ passanto oṭṭhacalanaṃ passati, na pana saddaṃ suṇāti, tasmā tāsāṃ saddaṃ sotukāmo ahosi. Tena vuttaṃ “saddaṃ sotukāmo...pe... pucchi”ti. So ca atīte ekaṃ sīlavantaṃ bhikkhuṃ kaṇṇasakkhaliyaṃ paharitvā badhīramakāsi, tasmā parikammaṃ karontopi abhabbova dibbasotādhigamāya. Taṃ sandhāya vuttaṃ “upanissayo natthīti ṇatvā parikammaṃ na kathesi”ti. Cintesīti attano micchāparivitakkiteṇa ayoniso ummujjanto cintesi.

Niyyānikattāvabodhanato abhedopacārena “desanādhhammo niyyāniko”ti vutto. Niyyāno vā ariyamaggo bodhetabbo etassa atthīti niyyāniko desanādhhammo. Attani atthitaṃ dasseti kiccasiddhidassanena tattha tattha pākaṭikatattā, na paṭiññāmatteṇa. Tathā hi yathāparādhaṃ taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā yathādhammaṃ veneyyajjhāsayaṇurūpañca aviparītadhammadeśanāya devamanussehi yathābhisaṅkhatapañhānaṃ tadajjhāsayaṇukūlaṃ ṭhānaso vissajjanena ca bhagavato sabbattha appaṭihatañāṇacārabhāvena sabbaññutaññānaṃ viññūnaṃ pākaṭaṃ, tathā tattha tattha yamakapāṭihāriyakaraṇādīsu iddhividhañāṇādīnīti. Tenāha “mayhañcā”tiādi. Anveti yathāgahitasāṅketassa anugamanavasena eti jānātīti anvayo. Tenāha “anubujjhatīti attho”ti. Saṅketānugamanañcetta “yathāparādhaṃ taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā”tiādinā vuttanayameva. Evaṃ yojanā veditabbāti yathā sabbaññutaññāṇena yojanā katā, evaṃ “evarūpampi nāma mayhaṃ iddhividhañāṇasaṅkhātāṃ uttarimanussadhamma”ntiādinā tattha tattha yojanā

veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalaññaṇaṇṇanā

148. Yadipi ādito abhiññāttayavasena desanāya āgatattā cetopariyaññānantaraṃ upari tisso abhiññā vattabbā siyunti vattabbaṃ siyā, atthato pana vijjāttayaṃ yathāvuttaabhiññāttayamevāti katvā “tisso vijjā vattabbā siyu”nti vuttaṃ. Kasmā panettha “tāsu vuttāsu upari dasabalaññaṇaṇṇaṃ na paripūrati”ti vuttaṃ, nanu imāni ñāṇāni sesābhiññā viya attano visayassa abhijānanaṭṭhaṃ upādāya abhiññāsu vattabbāni, akampiyatṭhaṃ pana upatthambhanaṭṭhañca upādāya balaññesu yathā sammāsatiādayo indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgesūti? Nayidamevaṃ. Tattha hi dhammānaṃ dhammakiccavisesavibhāvanaparāya desanāya vuttaṃ, idha pana satthu guṇavisesavibhāvanaparāya desanāya tathā vuttaṃ na sakkā atthato anaññattā, ekaccānaṃ puthujjanānaṃ evaṃ cittaṃ uppajjeyya “kimidaṃ bhagavā heṭṭhā vuttaguṇe punapi gaṇhanto guṇādhikadassanaṃ karotī”ti. Tasmā suvuttametaṃ “upari dasabalaññaṇaṇṇaṃ na paripūrati”ti.

Aññehi asādhāraṇānīti kasmā vuttaṃ, nanu cetāni sāvakanampi ekaccānaṃ uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ tñānāṭṭhānaññādīni, na tādisāni tadanñesaṃ kadācīpi uppajjantīti aññehi asādhāraṇānīti. Tenāha “tathāgatasseva balānī”ti. Imameva hi yathāvuttalesaṃ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayaññādīsu eva asādhāraṇaguṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṃ ñāṇabalānaṃ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesaṃ paccayo eva, ñāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato “puññussayasampattiya āgatānī”ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti giricaranadīcaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. Dasannaṃ purisānanti thāmamajjhimanāṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. Ekassāti ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. Nārāyanasaṅghātabalanti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti nārāyanaṃ, vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. Ñāṇabalaṃ pana pāliyaṃ āgatameva, na kāyabalaṃ viya atṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo. “Saṃyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānī”ti vuttaṃ, tattha pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca, tesattati pana paṭisambhidāmagge sutamayādīni āgatāni dissanti, na saṃyuttake. Aññānīpīti etena ñāṇavattuvibhaṅge ekakādivasena vuttāni, aññattha ca “pubbante ñāṇa”ntiādinā brahmajālādīsu ca “tayidaṃ tathāgato pajānāti, imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitānī”tiādinā vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyaṃ puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha “akampiyatṭhena upatthambhanaṭṭhena cā”ti.

Usabhassa idanti āsabhaṃ, seṭṭhaṃ tñānaṃ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, atṭha vā parisā upasaṅkamantīti āsabhā, pubbabuddhā. Idaṃ panāti buddhānaṃ tñānaṃ sabbaññutameva vadati. Tiṭṭhamānovāti avadantopi tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. Upagacchatīti anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti “abhiñāmi kho panāhaṃ, sārīputta, anekasataṃ khattiyapariśamaṃ...pe... tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārājjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ, sārīputta, na samanupassāmi”ti vuttāsu aṭṭhasu parisāsu. Abhītanādaṃ nadatīti parato dassitaññayogena dasabalohanti abhītanādaṃ nadati. Sīhanādasuttena khandhavagge āgatenā.

“Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī”ti suttasesena sappurīsupassayādīnaṃ phalasampattipavattī, purīmasappurīsupassayādīnaṃ upanissāya pacchīmasappurīsupassayādīnaṃ sampattipavattī vā vuttatī ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaññhānā asani eva asanivīcakkamaṃ. Urakkādīsūti ādi-saddena āñāsamaññhādīsūpi cakka-saddassa pavattī veditabbā. “Saṅghabhedāṃ karissāma cakkabheda”ntīādīsū hi āñā “cakka”nti vuttā, “devacakkaṃ asuracakka”ntīādīsū samūhoti. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggaññānaṃ paṭivedhoti “phalakkhaṇe uppannaṃ nāma”ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāññāssa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti “aññātakonḍaññassa sotāpatti...pe... phalakkhaṇe pavattaṃ nāma”ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāññānappavattī tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanaṃ ṭhānaṃ viya.

“Tiṭṭhatī”ti vuttaṃ, kiṃ bhūmiyaṃ puriso viya? Noti āha “tadāyattavuttitāyā”ti. Ṭhānanti cettha attalābho dharmānatā ca, na gatinivattīti āha “uppajjati ceva pavattati cā”ti. Yattha panetaṃ dasabalaññānaṃ vitthāritaṃ, taṃ dassento “abhidhamme panā”tiādīmāha. Sesesūpi eseva nayo.

Samādiyaṇṭīti samādānāni, tāni pana samādiyitvā katāni hotīti āha “samādiyitvā katāna”nti. Kammameva vā kammāsamādānanti etena samādānasaddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. Gatīti nirayādigatiyo. Upadhīti attabhāvo. Kāloti kammaṃ vipaccanārahakālo. Payogotīti vipākupattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāminīti nibbānagāminīnaṃ. Vakkhati hi “nibbānañcāhaṃ, sārīputta, pajānāmi nibbānagāmiñca maggaṃ nibbānagāmiñca paṭipada”nti. Bahūsūpi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmāṃ sabbesaṃ cetanā tasseevassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena chandajāto karoti, eko “ehi tvampi karohī”ti parehi nippīlito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibhāmaṇo vicarati. Tesu eko teneva kammaṇa niraye nibbattati, eko tiracchānayaṇiyaṃ, eko pettivisāya. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva - “iminā nīharena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayaṇiyaṃ, esa pettivisāya”ti jānāti. Niraye nibbattamānampi - “esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye”ti jānāti. Tiracchānayaṇiyaṃ nibbattamānampi - “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado”ti jānāti. Pettivisāya nibbattamānampi - “esa nijjhāmatāṇhiko bhavissati, esa khuppiṇāsiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti. Tesu ca kammesu - “idaṃ kammaṃ paṭisaṇḍhimākaḍḍhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisaṇḍhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī”ti jānāti.

Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmāṃ sabbesaṃpi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesāṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sesāṃ purīmasaṃ, tasmā tesu keci devāloke nibbattanti, keci

manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeṇeva jānāti - “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānaratīsu, esa tusītesu, esa yāmesu, esa tāvatimśesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū”tiādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇaappaparivāramahāparivāratādibhedam taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeṇeva jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuṇeva - “iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetum na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggaheṇeva ṭhassati, esa arūpapariggaheṇeva, esa nāmarūpapariggaheṇeva, esa paccayapariggahe eva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāya eva, esa paṭhamaphaleṇeva, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṃ pāpuṇissatī”ti jānāti. Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi - “imassa parikkammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī”ti jānāti. Tenāha “imassa cetanā”tiādi.

Kāmanato, kāmetabbato, kāmapaṭisaṃyuttato ca kāmo dhātu kāmādhātu. Ādisaddena byāpādadhātu-rūpadhātu-ādīnaṃ saṅgaho. Vilakkhaṇatāyāti visadisasabhāvatāya. Khandhāyatanaḍḍhātulokanti anekadhātum nānādhātum khandhalokaṃ āyatanalokaṃ dhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānātīti yojanā. “Ayaṃ rūpakkhando nāma...pe... ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhando, ekādasavidhena rūpakkhando. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvīdhenā vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho, bahuvīdhenā saññākkhandho. Ekavidhena saṅkhārakkhandho, bahuvīdhenā saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvīdhenā viññāṇakkhandho”ti evaṃ tāva khandhalokassa, “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma...pe... idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanaṃ kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”tiādinā āyatanalokassa, “ayaṃ cakkhudhātu nāma...pe... ayaṃ manoviññāḍḍhātu nāma, tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā”tiādinā dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca pajānāti. Na kevalaṃ upādinnaḍḍhālokaḥ, atha kho anupādinnaḍḍhālokaḥ - “imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattamaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imassa phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ rasaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ mudukaṃ pharuṣaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī”tiādinā pajānāti. Sabbaññubuddhādīnaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikatanti nānāajjhāsayataṃ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapaṇītatāsāmaññena pāḷiyaṃ dvidhāva vuttopi hīnapaṇītādibhedena anekavidhoti āha “hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāva”nti. Tattha tattha ye ye sattā yaṃyaṃ adhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūṭhādīnaṃ dhātusabhāvo eso, yaṃ gūṭhādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ

hīnājjhāsaya dussīlādīhi eva saṃsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṃ nesam nānādhimuttikatam bhagavā yathābhūtam pajānātīti.

Vuddhiñca hāniñcāti paccayavisesena sāmattihiyato adhikataṃ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese “āsayam jānāti anusayam jānāti”ti āsayādi jānanam kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsāyādikā honti, tesam jānanassa vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyattaāsayānusayañāṇanam visum asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇanam visum balatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, taṃ tesam nivāsattāhānam diṭṭhigataṃ vā yathābhūtañāṇam vā āsayo. Anusayo appahīnabhāvena thāmagato kilesa. Taṃ pana bhagavā sattānam āsayam jānanto tesam tesam diṭṭhigatānam, vipassanāmaggañāṇaṇaṇca appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṃ hetam -

“Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmādhimutto’ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammasayo nekkhammādhimutto’ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādam, abyāpādam, thinamiddham, ālokasaññaṃ sevantaṃyeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’ti”.

Paṭhamādīnam catunnam jhānānanti rūpāvacarānam paṭhamādīnam paccanīkajhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca jhānānam. Catukkanayena hetam vuttaṃ. Aṭṭhannaṃ vimokkhānanti ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma, aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajhānasamādhī savitakkasavicāro nāma, pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī avitakkavicāramatto, nayadvayepi upari tīsu jhānesu samādhī avitakkaavicāro, samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekkaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. Hānabhāgiyadhammanti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānam kāmādianupakkhandanam.

Visesabhāgiyadhammanti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānam dutiyajjhānādīpakkkhandanam. Iti saññāmanasikārānam kāmādidutiyajjhānādīpakkkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāni dassitāni, tehi pana jhānānam taṃsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. Tasmāti vuttamevattham hetubhāvena paccāmasati. Vodānanti paguṇatāsaṅkhātā vodānam. Tañhi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādīadhi gamassa paccayattā “vuṭṭhāna”nti vuttaṃ. Ye pana “nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī”ti vadanti, te “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”ti imāya pāḷiyā paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva “na labhāmaha”nti, kammaṭṭhānam samānam eva “na kammaṭṭhāna”nti saññī hoti, so sampattiṃyeva samānam “vipatti”ti pacceṭīti veditabbo.

149. Appananti nigamanam. Na tathā daṭṭhabbanti yathā paravādinā vuttaṃ, tathā na daṭṭhabbam. Sakasakakiccameva jānātīti tñhānāṭṭhānājānanādiṃ sakam sakamyeva kiccam kātum jānāti, yathāsakameva visayam paṭivijjhatīti attho. Tampīti

tehi dasabalaññānehi jānitabbampi. Kammantaravipākantaramevāti kammantarassavipākantameva jānāti, cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha “kammaparicchadamevā”ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇaṇca dhātunānattakāraṇanti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tañhi ñāṇaṃ tadubhayampi jānāti, “imāya nāma dhātuyā ussannattā”tiādinā tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. Saccaparicchadamevāti pariññābhisamayādivasena saccānaṃ paricchindanameva. Appetumaṃ na sakkoti aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisaṃ iddhividhaññaṃ viya vikubbitumaṃ. Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiññaṃ viya vā appetumaṃ vikubbituñca. Yadihi “jhānādiṃpaccavekkhaṇāññaṃ sattamabala”nti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi “jhānādihi vinā paccavekkhaṇā natthi”ti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātumaṃ sakkotīti dassumaṃ “jhānaṃ hutvā appetumaṃ na sakkoti iddhi hutvā vikubbitumaṃ na sakkotī”ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhānaiddhibhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ kiccavisesavasenaṃ dasabalaññasabbaññutaññāṇaṃ visesaṃ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenaṃ taṃ dassumaṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Paṭipāṭiyātiādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ katvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatamicchādiṭṭhi, kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ, tabbhāvo aṭṭhānaṃ, anadhigamassa pana tadubhayaṃ yathākkamaṃ aṭṭhānañca ṭhānañcāti tattha kāraṇaṃ dassento “lokiya...pe... dassanato cā”ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmīṃ sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. Nesaṃ veneyyasattānaṃ. Dhātuvemattadassanatoti kāmādhātuādīnaṃ pavattibhedadassanato. Yadaggena dhātuvemattaṃ jānāti, tadaggena cariyāvisesampi jānāti. Dhātuvemattadassanatoti vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. Payogaṃ anādiyitvāpi santatimahāmattādīnaṃ viya. Dibbacakkhuññānubhāvato pattabbenāti ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikammakaraṇaṃ nāma sāvakaṇaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhuññānubhāvato cetopariyaññaṇassa pattabbatā siyā, buddhānaṃ pana yadihi āsavakkhayaññādhigamato pageva dibbacakkhuññādhigamo, tathāpi tathā parikammakaraṇaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyaññaṃ dibbacakkhuññādhigamena pattanti ca vattabbataṃ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti cittaṃ uppādentoti taṃ vācaṃ pajahati nāma. Vācāya pana so attho pākaṭo hotīti “vadanto”ti vuttaṃ. Diṭṭhiṃ na gaṇhissāmīti diṭṭhigāhapaṭikkhepo. Diṭṭhiyā anuppādanaṃ pajahanamevāti āha “pajahanto”ti. So ariyūpavādī niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho ekaṃsiko ayamatthoti adhippāyo.

Assāti ekaṃsikabhāvassa. Sikkhāhi sīlasamādhipaṇṇāhi, tadatthāya vipassanāya ca vinā aññārādhanaṇaṃ asambhavato “lokiyalokuttarā sīlasamādhipaṇṇā veditabbā”ti vatvā puna āsannatare sīlādiṃ dassento “lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭatī”ti āha, tasmā aggamaggaṃ pariyāpannā sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi

diṭṭheva dhamme ekaṃsika aññārādhana, itaresaṃ anekaṃsikaṃ. Sampajjanaṃ sampadā, nipphattīti attho, tasmā evaṃsampaḍanti evaṃavirajjhanakanipphattikanti vuttaṃ hoti. Tenāha “imampi kāraṇa”ntiādi. Tattha kāraṇanti yutti. Tatrāyaṃ yuttiniddhāraṇā “nirayūpago ariyūpavādī tadādāyassa avijjamānato seyyathāpi micchādiṭṭhī”ti. Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”tiādivacanena tadādāyassa appahānena ca ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvo ca, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena anantarāyiko attāhāvo ca yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti.

Dasabalaññāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catavesārajaññāvaṇṇanā

150. Byāmoḥabhayavasena saraṇapariyesanaṃ sārājjanaṃ sārado, byāmoḥabhayaṃ, vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo vesārajaṃ. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇaññaṃ. Tenāha “catūsu ṭhānesū”tiādi. Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesāṃ, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavatā eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena dassitadhammesu. “Dhammapaṭisambhidā”tiādīsu viya dhamma-saddo hetupariyāyoti āha “sahadhammenāti sahetunā”ti. Hetūti ca upapattisādhanaḥetu veditabbo, na kārako sampāpako ca. Appamāṇanti anidassanaṃ. Nidassanañhi anvayato byatirekato pamāṇaṅgatāya “pamāṇa”nti vuccati. Nimittanti codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti kāraṇaṃ, dhammo codanaṃ karoti etenāti kāraṇaṃ. Tenāha “puggalo”tiādi. Khemanti kenaci appaṭibandhiyabhāvena anupaddutataṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāyevā yuttāti antarāyikā. Evaṃbhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha “antarāyaṃ karontīti antarāyikā”ti. Asañcicca vītikkamo na tathā sāvajjoti katvā vuttaṃ “sañcicca vītikkantā”ti. Satta āpattikkhandhātiādi nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ “antarāyikā”ti vuttadhammānaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. Idha pana methunadhammo adhippetoti idaṃ aṭṭhuppattivaseṇa vuttaṃ ariṭṭhasikkhāpadaṃ viya. Yasmā taṅkhaṇampi kāmesu ādīnavaṃ disvā viratto hoti ce, viśesaṃ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ “methunaṃ...pe... antarāyo hotī”ti. Tattha yassa kassacīti na kevalaṃ pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṃ “methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsana”nti. Tasmīṃ aniyāyānikadhammeti tasmīṃ pareṇa parikkappaṇāniyāyānikadhammanimittaṃ. Nimittatthe hi idaṃ kammasaṃyoge bhuttaṃ.

Catavesārajaññāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhapaṇisavaṇṇanā

151. Purisassa sūrataraḥbhāvo nāma saṅgāme pākaṭo hoti, na gehe nisinnakāle, evaṃ vesārajaññāssa ānubhāvo paṇḍitapaṇisāsu yattha katthacīti dassento “vesārajaññāssa baladassanattā”nti āha. Sannipatitvā nisinnaṭṭhānanti ṭhānasīseṇa sannipatitakhattiyapaṇisameva dasseti. Eṣeva nayo sabbatthāti atideseṇa āvibhāvitamatthaṃ dassetuṃ “māraḥkāyikāna”ntiādi vuttaṃ sadisatthavisayattā atidesassa. Yathā hi khattiyānaṃ samūho khattiyapaṇisāti ayamatto labbhati, na evaṃ “māraparisā”ti ettha, mārasa paṇisāti pana

māraparisāti ayamatto adhippeto. Tenāha “mārakāyikānaṃ...pe... na mārāna”nti. Mārakāyikānanti mārapakkhiyānaṃ. Uggatthānadassanavasenāti sārjjetabbatthānadassanavasena, evaṃ uggā khattiyā attano puññatejēnāti adhippāyo. Brāhmaṇā tīsu vedesūti idaṃ itaresaṃ avisayadassanavasena vuttaṃ. Vede sajjhāyantaṃ hi khattiyā vessā ca tadatthavicāraṇāya yebhuyyena asamatthā evāti. Kasmā panettha yāmādiṃ na gahitāti? Bhusaṃ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi ulāruḷāre kāme paṭisevantaṃ tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādentī, mahābodhisattānaṃ pana buddhānaṃ ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci tesāṃ payirupāsanaṃ karonti tādisse mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi tannimittā bahulā nāhosi. Manussānaṃ vasenāyaṃ katā.

Paracakkavāḷesu ca manussānaṃ visesādhigamo natthīti pucchati “kiṃ pana bhagavā aññāni cakkavāḷāni gacchatī”ti. Itaro yadipi tesāṃ ariyadhammādhigamo natthi, vāsānaṃ pana tattha gantvā dhammaṃ desetīti dassento “āmagacchatī”ti āha. Keyūraṃ nānāvidharatanaparisiḃbitasuvaṇṇajālavinaddhaṃ bhujābharaṇaṃ. Aṅgadaṃ nānāgandhagandhitāṃ, kevalaṃ vā suvaṇṇamayaṃ bāhuvalayaṃ. Chinnassarāti dvidhābhūtassaraṃ gaggarassarāti gaggarikāya viya gaggarāyamānakharassarā. Bhāsantaranti tesāṃ bhāsaṃ sandhāyāha. “Vīmaṃsā uppajjati”ti saṅkhepato vuttaṃ vivaritaṃ “idaṃ vuttaṃ hotī”tiādi vuttaṃ.

Saṅgammāti samāgantvā. Ādito lāpo ālāpo, vacanapaṭivacanavasena samaṃ lāpo sallāpo. Sammā, samañña vā kathā saṃkathā, saṃkathāva sākakchā.

Aṭṭhapaṇṇānaṃ nīṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajatītāya missitā viya hontīti yoni. Sā pana atthato aṇḍādiuppattitthānavisittho khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesoti āha “khandhakoṭṭhāso yoni nāmā”ti. Aṇḍe jātāti paṭhamāya jātiyā vasena vuttaṃ, dutiyāya pana aṇḍato, aṇḍe vā bhijjāmāne jātāti evamattho veditabbo. Tenāha “abhinibbhijja jāyanti”ti. Vināti etehi aṇḍādīhi bāhirapaccayehi vinā. Uppatitvā viyāti uppajjanavasena patitvā viya. Bāhirapaccayanirapekkhattāyeva vā upapātane sādhuḥkārino upapātikā, te eva idha opapātikāti vuttā. Ādi-saddena gabbhamale nibbattamahāpadumārādīnaṃ saṅgaho. Nijjhāmataṇhikapetānaṃ niccaṃ dukkhāturaṭṭhāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na honti, jālavantaṭṭhāya na tesaṃ kucchiyaṃ gabbho saṅṭhāti, tasmā te opapātikāyeva saṃsedajattāyapi asambhavato. Nerayikā viyāti nidassanāpadesena tesampi opapātikattaṃ dīpeti. Avasesāti nijjhāmataṇhikanerayike ṭhapetvā avasesā vinipātikā. Yakkhānaṃ cātumahārājjikatāya opapātikabhāve eva āpanne taṃ nivattetaṃ “evaṃ yakkhāpi”ti vuttaṃ. Tathā hi te na bhummadevā na ca vinipātikāti.

Catuyonivaṇṇānaṃ nīṭṭhitā.

Pañcagativaṇṇanā

153. Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, tathā upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yesaṃ tāni kammāni, tehi gantabbāti voharīyanti. Evaṃ

saddatthato gatiṃ dassetvā atthuddhāranayenapi taṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Yesu nirayādibhededu upapattibhavesu gati-saddo nirūḷho, tato aññatthāpi gatisaddappavatti atthi, taṃ ekena gati-saddena visesetvā āha “gatigatī”ti yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpa”nti ca. Uppādāvattthāya gamanaṃ upagamananti “nibbattigatī”ti vuttā. Gatinti cittagatiṃ. Tenāha “ajjhāsayagati nāmā”ti, ajjhāsayappavattīti attho. Tadaṭṭhakathāyaṃ pana “gatinti nipphatti”nti attho vutto. Brahmanimantanasutte hi ayaṃ pālīti. Jutinti ānubhāvaṃ. Vibhavoti vināso. So hi vigamoti atthena gati. Teneva nibbānaṃ arahato gatīti anupādisesanibbānaṃ arahato gati vigamo vibhavoti anekatthattā dhātūnaṃ. Dveyeva gatiyoti dveva nipphattiyoti atthoti āha “ayaṃ nipphattigati nāmā”ti.

Yassa uppajjati, taṃ brūhento eva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti nirayo. Tato eva ramitabbaṃ assādetabbaṃ tattha natthīti dassento āha “niratiatthena nirassādaṭṭhena nirayo”ti. Tiriyaṃ añcitāti devamanussādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyaṃ dīghābhi attho. Pakatṭhato sukhaṃ ayanāṃ apagamo peccabhāvo, taṃ peccabhāvaṃ pattānaṃ visayoti petayonimeva vadati. Manaso ussannattāti satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāyāti atto. Ayaṃ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha - “tīhi, bhikkhave, tṭhānehi jambudīpikā manussā uttarakuruke manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti. Tehi pana samānarūpādītāya saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussāteva paññāyimsu. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”ti vadanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ vimānavatthusaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena gahetabbo. Ānubhāvehīti devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi. Tattha kāmā devā kāmaguṇehi ceva iddhivisesehi ca itare iddhivisesehi dibbanti kīḷanti jotanti, saraṇanti vā gammanti, abhitthaviyantīti vā devāti.

Tiracchānayaniñcātīdīsūti ettha tiracchānayanipettivisayaggahaṇena khandhānaṃ eva gahaṇaṃ tesāṃ tādissassa paricchinnaṃ okāsassa abhāvato. Yattha vā te araṇṇasamuddapabbatādike nibaddhavāsaṃ vasanti, tādissassa tṭhānassa vasena okāsopi gahetabbo. Nirayūpagādīhi sattehi maggitabbato maggo paṭipajjitabbā paṭipadā cāti taṃ taṃ kammameva vuttanti āha “ubhayenapī”tiādi. Yathā ca paṭipannoti iminā tassa kammaṃ katūpacitākāramāha. Ettha ca nirayagāmiñca maggaṃ nirayagāminiñca paṭipadanti iminā sādharmaṇato nirayaṃvattaniyaṃ kammaṃ vatvā puna taṃ taṃ santānapatitātāya asādhāraṇataṃ dassetuṃ “yathāpaṭipanno”tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vinipatantīti vivasā, virūpaṃ vā nipatanti. Kasmā panettha pañcagatiparicchedakaññaṃ dassento bhagavā “nibbānañcāha”ntiādimāhāti anuyogaṃ sandhāyāha “idaṃ panā”tiādi. Na hi bhagavā attano buddhasubuddhataṃ vibhāvento sāvasesaṃ katvā desanaṃ deseti.

Pañcagativaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāṇapavattākāravaṇṇanā

154. Nāṇappavattākāraṇti ñāṇassa pavattiākāraṃ, ñāṇassa vā pavattipakāraṃ. Ekantadukkhāti ekantena dukkhā accantadukkhā. Tā pana sabbakālaṃ dukkhā sukhālayenapi asammissāti dassento āha “niccadukkhā nirantaradukkhā”ti. Bahalāti atanukā, mahantāti attho. Tibbāti vā tikhiṇā. Kharāti kakkhaḷā. Kaṭukāti vā aniṭṭhā. Kassati khaṇīyatīti kāsu, āvāṇo. Kasīyati cīyatīti kāsu, rāsi. Phunantīti dvīhi hatthehi

aṅgārāni ukkhipitvā paṭivātaṃ ophunanti, tena tesam sakalasarīraṃ ḍayhati. Tenāha “paridaḍḍhagattā”ti. Purisappamāṇaṃ porisaṃ. Ekapathenevāti ekamaggabhūteneva. Anukkamanīyenāti ukkamituṃ apakkamituṃ asakkuṇeyyena.

Nanu ca dibbacakkhuññaṃ paccuppannavañṇārammaṇaṃ, tena kathaṃ rūpantarasaṃgiṃ niraye nibbattasattaṃ “ayaṃ so”ti jānātīti codanaṃ sandhāyāha “tattha kiñcāpī”tiādi. Yathākammūpagaññaṇa “ayaṃ so”ti sallakkheti, tassa pana dibbacakkhuññubhāvena pattabbattā “dibbacakkhubalaṃ nāma etanti vuttaṃ.

Purimanayenevāti “gūthakūpo viya tiracchānayoni daṭṭhabbā”tiādinā aṅgārakāsupamāyaṃ vuttanayeneva. Dukkhaṃ vedanā bahulā etāsūti dukkhabahulā. Bahalapattapālāsoti aviraḷatanuvipulapaṇṇo. Sukhaparibhogaṃ mahāpāsādaṃ dassetuṃ “dīghapāsādo”ti vuttaṃ caturassapāsādādīnaṃ khuddakattā. Uṇṇāmayaattharaṇenāti uṇṇāmaya lohitaattharaṇena. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti uttaracchado, vitānaṃ. Taṃ pana lohitavitānaṃ idhādhippetanti “rattavitānenā”ti vuttaṃ.

Aparabhāgayojanāti pāliyaṃ “aparena samayenā”ti vuttassa aparabhāgassa yojanā. Sā pana ekadesena purimabhāge vutte eva suviññeyyā hotīti “yathā so”tiādimāha. Maggāruḷhamevāti maggaṃ upagatamattameva.

Niyamābhāvāti “dibbacakkhunāva passatī”ti niyamassa abhāvā. “Dibbacakkhunāpi passissatī”ti idaṃ na anuttarasukhānubhavanassa dibbacakkhugocarattā vuttaṃ, anāgatassa pana tassa dibbacakkhuparibhaṇḍabhūtena anāgataṃsaññaṇa dassanamevāti kāraṇūpacārena vuttaṃ. Pāliyaṃ pana “cetasā ceto paricca pajānāmi”ceva vuttaṃ. “Atthato pana nānā hotī”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “devalokasukhaṃ hī”tiādiṃ vatvā yathādassitaupamāhipi ayamattho pākaṭo evāti dassento “upamāyampī”tiādimāha. Gotrabhuññaṇuppādato paṭṭhāya nirodhaṃ passitvā uppannamaggaphalapaccavekkhaṇavasena ceva parato phalasamāpattisamāpajjanavasena ca ariyasāvako nirodhe sayito viya hoti tadapassayeneva pavattanatotī āha “nirodhasayanavaragata”nti. Tenāha “nibbānā...pe... passatī”ti.

Ñāṇapavattākāraṇaṇṇā niṭṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. Pucchānusandhiādianusandhittayato aññattā “pāṭiyekkaṃ anusandhivasenā”ti vuttaṃ. Na kevalaṃ “dukkarakārikāya suddhi hotī”ti evaṃladdhiko eva, atha kho dukkaracārīsu abhippasannoti dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Catukuṇḍīkoti dvīhi pādehi hatthehīti catūhi aṅgehi kuṇḍanako āhiṇḍanako. Chamānikīṇṇanti bhūmiyaṃ khittaṃ. Bhakkhasanti āhāraṃ.

Macchariyamalādipāpadhammavigamanato mettādiguṇānubrūhanato ca brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyanti brahmacariyaṃ, dānaṃ. Tathā hi taṃ bhagavatā paṇḍitapaññattaṃ vuttaṃ. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ brahmacariyapariyāyo niddhāretvā vattabbo. Kinti kīdisaṃ. Vatanti samādinnavataṃ. Suciṇṇassāti suṭṭhu ciṇṇassa puññassa. Iddhīti ānubhāvo. Jutīti vatthābharaṇobhāsasamujjalā sarīrappabhā. Balavīriyūpapattīti kāyabalena ceva ussāhena ca samannāgamo.

Erakatiṇḍāḍi vāti erakatiṇḍāḍi ganthitvā katanivāsanāni chavadussāni, nihīnadussānīti attho. Tantāvutānanti tantam pasāretvā vītānam. Pakatikaṇṭaketi salākakaṇṭake.

156. Nekavassagaṇasañjātanti anekavassasamūhasañjātam. Nanu ca idāneva “sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto”ti vuttam, “nekavassagaṇikaṇ rajojallam kāye sannicita”nti ca, tadubhayaṇ ekasmiṇ katham sambhavatīti āha “idaṇ attano rajojallakavatasamādānakālam sandhāya vadatī”ti. Eteneva “acelako homī”ti vuttaacelakapaṭiñṇā, “sāṇāni dhāremī”tiādinā vuttachannakapaṭiñṇā, tatthāpi sāṇa-masāṇa-chavadussādi-nivattha-paṭiñṇā ca aviruddhāti daṭṭhabbā tasmim tasmim kāle tathā tathā paṭipannattā. Teti acelakā. Saṅghātanti sabbaso ghātam. Tenāha “vadha”nti. Sīlavā nāma natthi “anabhisandhikampi pāpaṇ hotī”ti evaṇ laddhikattā. Sīlam adhiṭṭhāyāti idaṇ paṭikkamanakiriyaṇ sandhāya vuttam.

Pāsaṇḍapariggahaṇatthāyāti pāsaṇḍesu asārasārabhāvavīmaṇsanatthāya. Tam pabbajjanti ājīvakapabbajjam. Vikaṭabhojaneti vikaṭabhojane virūpabhojane. Tenāha “apakatibhojane”ti.

157. Bhīṇsanakatasminti bhāvasādhanaabhāvī idaṇ padanti āha “bhīṇsanakatasmiṇ bhīṇsanakakiriya”ti. “Bhīṇsanakattasmi”nti vattabbe ekassa ta-kārassa lopo daṭṭhabbo. Yebhuyyaggahaṇam lomavantavasesanapi yojetabbam, na lomavasesanāti āha “bahutarānam vā”tiādi.

Su-sadde u-kārassa o-kāram katvā pāliyaṇ “sotatto”ti vuttanti tadattham vivaranto “sutatto”ti āha. Suṭṭhu avatattoti vā sotatto. Sosinnoti etthāpi eseva nayo. Suddhivasanattāyāti saṇsārasuddhigavesanattāya.

Vihārasminti paccatte bhumma vacananti āha “vihāro eva hi ‘vihārasmi’nti vutto”ti. Teneva cāti teneva vibhattivipallāsavasena. Evaṇ atthoti ayaṇ evaṇ liṅgavipallāsavasena attho veditabbo. Dukkhaṇpattoti ānetvā sambandho. Sabbatthāti sukhadukkhe lābhālābhādi ke ca. Tulitoti tulāsadi so.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. Sujjhitunti saṇsārato sujjhitum.

159. Āsītikapabbānīti āsītikapiṭṭhipabbāni, “kālapabbānī”ti vadanti. Pabbānam majjhe. Unnatunnatānīti maṇse milāte dvinnam sandhīnam antare vātenuddhumātadhamanījālatāya unnatāni unnatānīti. Ānisadanti ānisadaṭṭhānam. Nisinnatṭhānanti paṇsūhi, vālikāhi vā nicitam nisinnatṭhānam. Sarapaṇkhenāti sarassa paṇkhappadesena, sarapaṇkhasaññitena vā maggena. Akkantanti akkantaṭṭhānam. Takkagoḷikasadisānam, sarīraghaṇsanattham kata kuruvindagoḷakānam vā āvaḷi vaṭṭanāhāro. Vaṇsatoti piṭṭhivaṇsato. Maṇḍaleti bhittipādānam matthake ṭhapitamaṇḍalake sīsaggena paṭiṭṭhahanti. Na evaṇ phāsuḷiyoti yathā yathā vuttagopānasiyo papatā tiṭṭhanti, na evaṇ bodhisattassa phāsukāpi papatā ṭhitā.

Okkhāyikāti avakkhāyikā, heṭṭhā hutvā ninnabhāvena paññāyamānā. Evarūpāti yathāvuttarūpā, ninnatarāti attho. Yāva piṭṭhikaṇṭakam allīnā hotīti mayham udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakam, tāva tam āhacca ṭhitattā allīnā hoti udariyassa

parikkhayena antānañca suṭṭhumilātātāya. Bhāriyabhāriyāti garutarā. Sahaudaracchaviṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ, sahapitṭhikaṇṭakaṃ udaracchavinti yojanā. Neva nikkhamati āhārasannissayaāpodhātuyā sabbaso visukkhattā. Pūtimūlānīti lomamūlānaṃ paribrūhanake maṃse lohite ca parikkhīṇe tāni sukkhāni tñānato bhaṭṭhāni abhāveneva “pūtimūlāni”ti vuttāni. Tenāha “tassa panā”tiādi.

Adhigatāti idāni adhigatā. Yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattāti iminā kiñcāpi mahābodhisattā paripākagataññā vasībhūtajjhānābhiññā vipassanāya parikammaṃ karonti, yathā ca nesaṃ carimabhava vipassanācāro, na tathā tadāti dasseti. Etadevāti yaṃ yena vuttaṃ atthajātaṃ, etadeva ettha etasmiṃ pāṭhapadese yuttaṃ pubbenāparaṃ avirujjhanato. Itarathāti bhikkhūhi vuttappakārena ananurūpo siyā “imissā”ti vuttāya aññatte.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsārasuddhiādivaṇṇanā

160. Saṃsārenāti aparāparaṃ cavanupapajjanavasena bhavesu saṃsaraṇena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ -

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti.

Bahukanti bahukālaṃ bahukkhattum. Upapajjitvāti tattha tattha bhava nibbattitvā. Āvāsenāti tasmiṃ tasmiṃ sattāvāse āvasanena nibbattitvā jīvanena. Khandhāyeve vuttā tesameve pavattivisesassa tena tena pariyāyena vuttattā. Bahuyāgeti ajasūkaragomāyavādi ke bahuvidhe mahāyaññe. Bahuaggīti vācāpeyyādivasena antamaso pākayaññādivasena ca bahukepi aggī paricaraṇena.

161. Bāladārakopi “daharo”ti vuccatīti tato visesanatthaṃ “yuvā”ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye tñitabhāvaṃ dassetum “susukāḷakeso”ti vuttaṃ. Jarājijñoti jarāya jijñho, na akālikena jarāya abhibhūto. Ukkamaṃ sagatabuddhatāya vuddho. Tenāha “vaḍḍhitvā tñitaanāgapaccaṅgo”ti, ārohapariñāhavasena vuddhirahitoti attho. Jātimahallakoti jātiyā mahallako, na bhogaparivārādīhīti attho. Addhagatoti ettha addha-saddo dīghakālavācīti āha “bahuaddhānaṃ gato”ti. Vayotiā dipadalopenāyaṃ niddesoti āha “pacchimavaya”nti. Padasatampi...pe... samatthattāti padasatampi padasahassampi sotapathamāgacchantameva uggahaṇasamatthattā pariggahetum samatthattā. Ayañca gatiyā byāpāroti sakkā viññātum gahaṇamattabhāvato. Tadevāti padasatampi padasahassampi. Ādhāraṇaṃ apilāpanavasena hadaye dhāraṇaṃ. Upanibandhanaṃ yathā na pamuṭṭhaṃ hoti, tathā upecca aparāparaṃ nibbandhanaṃ. Ayaṃ pana satiyā byāpāroti sakkā viññātum. Pāḷiyañca “paramāya gatiyā ca satiyā ca dhitiyā cā”ti vuttaṃ, parato ca “evaṃ adhimattagatimanto”ti vuttaṃ. Samatthavīriyaṃ dhiti nāmāti viṣiṭṭhavisayaṃ dassento yathāvuttasatisamāyogaṃ tassa dīpeti. Tassāti yathāvuttagatisatidhitihi subhadhātavacīparicitassa pariyattidhammassa āgamavasena atthadassanasamatthattā yuttivasena kāraṇadassanasamatthattā.

Daḷhaṃ thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva idha “daḷhadhammā”ti vutto. Paṭisattuvidhamanattthaṃ dhanuṃ gaṇhātīti dhanuggaho, so eva usuṃ saraṃ asati khipatīti issāsoti āha “dhanuṃ gahetvā tñito issāso”ti. Dvisahassapalaṃ

lohādibhāraṃ vahitum samattham dvisahassathāmaṃ. Tenāha “dvisahassathāmaṃ nāmā”tiādi. Daṇḍeti dhanudaṇḍe. Yāva kaṇḍappamāṇāti dīghato yattakaṃ kaṇḍassa pamāṇaṃ, tattake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropito ceva hoti jiyādaṇḍo, so ca bhāro pathavito muccati, evaṃ idaṃ “dvisahassathāmaṃ nāma dhanūti daṭṭhabbaṃ. Uggahitasipputi uggahitadhanusippo. Katahatthoti thiratarāṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasībhūto katahattho nāma hotīti āha “ciṇṇavasībhāvo”ti. Kataṃ rājakulādīsu upecca asanaṃ etena so katūpāsanoti āha “rājakulādīsu dassitasippo”ti. Evaṃ katanti evaṃ antosusirakaraṇādinā sallahukaṃ kataṃ.

Oloketīti udikkhati. Evaṃ santēpi tesāṃ vāro paññāyatīti tesāṃ bhikkhūnaṃ “ayaṃ paṭhamāṃ pucchati, ayaṃ dutiya”ntiādinā pucchanaṃ vāro tādisassa paññavato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. Buddhānaṃ pana vāroti īdise ṭhāne buddhānaṃ desanāvāro aññesaṃ napaññāyanato buddhānaṃyeva paññāyati. Idāni tameva paññāyanataṃ yuttito dassento “vidatthacaturaṅgulachāya”ntiādimāha. Accharāsaṅghāṭamatte khaṇe aneka-koṭisahassa-cittapavattisambhavato “vidatthacaturaṅgulachāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā...pe... kathetī”ti vatvā tato lahutarāpi satthu desanāpavatti atthevāti dassento “tiṭṭhantu vā tāva ete”tiādimāha. Idāni tattha kāraṇaṃ dassetuṃ “kasmā”tiādi vuttaṃ. Soḷasa padāni kathetīti etena lokiyajanassa ekapaduccāraṇakkhaṇe bhagavā aṭṭhavīsasatapadāni kathetīti dasseti. Idāni tassapi kāraṇaṃ dassetuṃ “kasmā”tiādi vuttaṃ.

Dhammoti pāḷi. Pajjati attho etenāti padaṃ, tadattho. Atthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, akkharaṃ. Tañhi padavākyakkharabhāvehi paricchijjamānaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjeti pakāseti. Tenāha “dhammapadabyañjananti pāḷiyā padabyañjanaṃ, tassa tassa atthassa byañjanakaṃ akkhara”nti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṃ kathentassa tathāgatassa na kadāci tesāṃ pariyādānaṃ atthīti dasseti. Pañhaṃ byākaronti etenāti pañhabyākaraṇaṃ, tathāpavattapaṭibhānaṃ. Aparikkhayapaṭibhānā hi buddhā bhagavanto, yato vuttaṃ “natthi dhammadeśanāya hānī”ti. Tenāha “iminā kiṃ dasseti”tiādi. Tathā āsannapariniḥṣānassapi bhagavato desanāya itarāya ca visesātāvoti paṭhamabuddhavadanampi majjhimabuddhavadanampi pacchimabuddhavadanampi sadisameva. Āsītikavassato paraṃ pañcama āyukoṭṭhāso.

162. Kāmañcetta bhagavatā nāgasamālattherassa acchariyaabbhutaṃ pāvedanamukhena attano lomānaṃ haṭṭhabhāvassa pāveditattā “lomahaṃsanapariyāyo”ti nāmaṃ gahitaṃ, tathāpi sabbaññutaññāṇādi-anaññasādhāraṇaṇāṇānubhāva-vibhāvanādivasena soḷasasamūhato sīhanādassa nadanena desanāya pavattitattā “mahāsīhanādo”tveva saṅgītikāramahātherehi nāmaṃ ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. Tato paranti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādikammehi paṭikammappattattā. Gāmaṃ gatoti vuccati gāmaṃ uddissa gatattā, evaṃ sāvattimaṃ pavisitum viharato nikkhantā “pavisimsū”ti vuttā. Pariññanti pahānapariññaṃ. Sā hi samatikkamo, na itarā. Rūpavedanāsupīti “rūpānaṃ pariññaṃ, vedanānaṃ pariñña”nti etthāpi. Kāmaṃ sabbesaṃ tiṭṭhiyānaṃ

kāmādi pariññāpaññāpanahetubhūto samayo natthi, yesaṃ pana atthi, te upādāya “sakasamayaṃ jānantā”ti vuttaṃ. “Yato yato kho bho ayaṃ bhikkhu vivicca kāmehi...pe... paṭhamam jhānam upasampajja viharati, ettāvatā kho bho kāmānam pariññā hoti”ti evaṃ sarūpato paṭhamajjhānam vibhāvetum asakkontāpi kevalam accantappahānasaññāya kāmānam pariññam paññapeyyum paṭhamajjhānam vadamānā. Taṃ kissa hetu? Tādisassa āgamādhigamassābhāvato. Rūpavedanāpariññāsupi ese va nayo. Vuccethāti vucceyya. Dutiyapadepeṭi “anusāsaniyā vā anusāsani”nti evaṃ vuttavākyepi. Te kira bhikkhū.

165. Na ceva sampāyissantīti na ceva sammadeva pakārehi gamessanti ñāpessanti. Tenāha “sampādetvā kathetum na sakkhissantī”ti. Yasmā avisaye pañho pucchito hoti, tasmā āpajjissantīti yojanā. Sadevaketi arūpadevaggahaṇam. Te hi lokiyadevehi dīghāyukatādīnā ukkaṭṭhā. Samāraketi kāmāvacaradevaggahaṇam. Sabrahmaketi rūpāvacarabrahmaggaṇam. Sassamaṇabrāhmaṇiyāti ettha samaṇaggahaṇena pabbajite, brāhmaṇaggahaṇena jātibrāhmaṇe, puna devaggahaṇena sammutideve, manussaggahaṇena avasiṭṭhamanussakāyaṃ pariyādiyati. Lokapajāggahaṇena pana payojanaṃ aṭṭhakathāyaṃ dassitameva. Aññathā ārādhanam nāma natthīti iminā kāmārūpavedanāsu assādādīnam yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānam natthi, kuto pavedanāti dasseti.

166. Cittārādhananti yāthāvapavedanena paresaṃ cittassa paritosanaṃ. Bandhanaṭṭhena guṇāti kāmārāgasamyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho vutto, koṭṭhāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. Tarayantīti taramānā yanti gacchanti. Atītādibhinnapaṭhamādivayā eva cittatā rāsibhāvena vayoguṇāti gahitāti āha “rāsaṭṭho guṇaṭṭho”ti. Cakkhuviññeyyāti vā cakkhuviññānataṃdvārikaviññānehi vijānitabbā. Sotaviññeyyātiādīsupi ese va nayo. Itthārammaṇabhūtāti sabhāveneva itthārammaṇajātikā, itthārammaṇabhāvaṃ vā pattā. Kamaṇiyāti kāmatabbā. Manavaḍḍhanakāti manoharā. Etena parikappanatopi itthābhāvaṃ gaṇhāti. Piyājātikāti piyāyitabbasabhāvā. Kāmūpasamhitāti kāmārāgena upecca sandhāniyā sambaddhā kātabbāti āha “ārammaṇam katvā”ti.

167. Saññaṃ ṭhapetvāti “imasmiṃ aṅgulikādi pabbe gahite sataṃ hoti, imasmiṃ sahassa”ntiādīnā saññānaṃ katvā gaṇanā. Acchiddagaṇanāti “ekaṃ dve”tiādīnā navantavidhinā nirantaragaṇanā. Piṇḍagaṇanāti saṅkalanapaṭuppadanādīnā piṇḍitvā gaṇanā. Tenāha “khettaṃ oloketvā”tiādi. Kasaṇam kasīti kasiggahaṇena sabbo kasipaṭibaddho jīvikūpāyo gahitoti āha “kasīti kasikamma”nti. Jaṅghavaṇijjāti jaṅghasatthavasena vaṇijjaṃ āha, thalavaṇijjāti sakaṭasatthavasena. Ādi-saddena nāvāpaṇādivasena vohāram. Vaṇippathoti vaṇijjamaggo, dānaggahaṇavasena saṃvohāroti attho. Usūnam asanakammaṃ issattaṃ, dhanusippena jīvikā, idha pana issattaṃ viyāti issattaṃ, sabbaāvudhajīvikāti āha “āvudham gahetvā upaṭṭhānakamma”nti. Porohiccāmaccaṃmādi rājakammaṃ. Ādi-saddena rathasippakhattavijjāsippādi-vuttāvasesaṃ mahāsippaṃ khuddakasippaṇca saṅgaṇhāti. Sītassa purakkhatoti sītassa purato kato. Yo hi sītakāle jīvikāhetu sītālapadesaṃ pakkhandati, so vālamigādīhi viya sītena paripātiyamāno tena purato kato viya hoti. Tenāha “sītena bādhiyamāno”ti. Uṇhassa purakkhatoti etthāpi ese va nayo. Saritvāti saṃsappitvā. Ghaṭṭiyamānoti himsiyamāno bādhiyamāno. Ābādhanam ābādho, pīlāti attho. Kāmāhetunti vā bhāvanapumśakaniddeso yathā “visamaṃ candimasūriyā parivattantī”ti. Tathā sesapadadvayepi. Tenevāha “kāmānameva

hetū''ti. Kāmānaṃ hetūti ettha purimāpadāvadhāraṇamayuttaṃ
tadaññapaccayapaṭikkhepāpattito, tathā uttarapadāvadhāraṇaṃ kāmānaṃ kadāci
ahetubhāvassapi sambhavato, tasmā ''uppajjatiyevā''ti vuttaṃ.

Uṭṭhahatoti iminā uṭṭhānavīriyaṃ vuttanti āha ''ājīvasamuṭṭhāpakavīriyenā''ti. Taṃ
vīriyanti ājīvikasamuṭṭhāpakavīriyaṃ. Pubbenāparaṃ ghaṭentassāti ārambhato
paṭṭhāya niraṇṭaraṃ pavattentassa. Cittaṃ uppannabalavasokena socatīti
cittasāntāpena anto nijjhāyati. Kāye uppannadukkhenāti tasseeva sokassa vasena
kāye uppannadukkheṇa. Sokuddesena taṃ taṃ vippalāpento vā paridevati. Uraṃ
tāletvāti vakkhappadesaṃ paharivā. ''Mogha''ntiādi paridevanākāradassanañceva
sammohāpajjanākāradassanañca. Meti vatvā puna notīti puthuvacanaṃ attano
ubhayathāpi voharitabbato, byāmaññāpavacanaṃ vā sokavasena.

168. Idha kāmaggahaṇena visesato vatthukāmā gahitāti kāmādiggaṇaṃ kataṃ,
nānantariyāya pana kilesakāmopi gahito eva. Asicammanti ettha cammaggaṇaṃ
na kevalaṃ cammamāyassa, cammaparisibbitasseva vā gahaṇaṃ, atha kho
sabbassapi āvudhabādhakassa gahaṇanti dassento ''khetṭakaphalakādīni''ti āha. Ādi-
saddena sarādisaṅgaho. Dhanukālāpaṃ sannayhitvāti dhanuñceva khurappatūṇiñca
sannayhitvā, dhanudaṇḍassa jiyāya tathābhāvakaraṇādīpi dhanuno sannayhananti.
Dvinnaṃ senānaṃ byūhasaṃvidhānena vā ubhatobyaññaṃ. Vijjotalantesūti
nisitapīṭaphalātāya vijjotānavasena parivattamānesu.

Pākārasamīpātisaṅkhāratāya pākārapādā upakāriyo, yā ''uddāpā''ti vuccanti.
Satadantenāti anekasatadantakena, yassa tikhiṇadantāni anekasatāni mūlāni honti.
Atibhāratāya dasavīsamattāpi janā ukkhipitum na sakkonti, yantavasena pana
ukkhipitvā bandhitvā ṭhapenti. Tenāha ''atṭhadantākārenā''tiādi. Omaddantīti
oṭṭhapenti.

169. Sandhimpī chindanti corikāya jīvitukāmā. Nillopanti nissesavilopaṃ, ekaṃ
parittaṃ gāmaṃ parivāretvā tattha kiñcīpi gayhūpagaṃ asesetvā
karamaraggahaṇaṃ. Tenāha ''mahāvilopa''nti. Panthaduhanakammaṃ aṭṭavimagge
ṭhatvā addhikānaṃ vilumpanaṃ. Pahārasādhanaṭṭhaṃ daṇḍappahārassa
sukhasiddhiatṭhaṃ. Kañjito nibbattaṃ kañjiyaṃ, āraṇāṃ. Yaṃ ''bilaṅga''ntīpi
vuccati, taṃ yattha siñcati, sā kañjiyaukkhalikā. Bilaṅgathālikasadisakaraṇaṃ
bilaṅgathāliyaṃ. Sīsakapālaṃ uppāṭetvāti ayogulaṃ pavesanappamāṇaṃ chiddaṃ
katvā. Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti saṅkhaṃ viya muṇḍakammakāraṇaṃ.

Rāhumukhakammakāraṇanti rāhumukhagata-sūriyasadisa-kammakāraṇaṃ.
Jotimālikanti jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. Hatthapajjotikanti
hatthapajjotānakammakāraṇaṃ. Erakavattakammakāraṇanti erakavattasādise
sarīrato baddhe uppāṭānakammakāraṇaṃ. Cīrakavāsikakammakāraṇanti sarīrato
uppāṭitabaddhacīrakāhi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato
paṭṭhāya baddhe kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantitvā
kaṭiyameva ṭhapenti. Atṭhakathāyaṃ pana ''kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu
ṭhapenti''ti vuttaṃ. Eṇeyyakammakāraṇanti eṇīmigasadisakammakāraṇaṃ.
Ayavalayāni datvāti ayavalayāni paṭimuñcitvā. Ayasūlāni koṭṭentīti
kapparaṇaṇṇukakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. Nti taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsikanti baḷisehi maṃsuppāṭānakammakāraṇaṃ. Kahāpaṇikanti
kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. Koṭṭentīti chindanti. Khārāpatacchikanti
tacchetvā khārāvasiñcanakammakāraṇaṃ. Palighaparivattikanti palighassa viya

parivattanakkammakāraṇaṃ. Ekābaddhaṃ karonti ayasūlassa koṭṭanena. Palālapīṭhakanti palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakkammakāraṇaṃ. Kāraṇikāti ghātanakārakā. Palālavaṭṭiṃ viya katvāti yathā palālapīṭhaṃ karontā palālavaṭṭiṃ katvā saṃvellanavasena naṃ veṭhenti, evaṃ karontīti attho. Chātakehīti bubhukkhitehi koleyyakasunakhehi. Balavanto hi te javayoggā sūrā ca honti. Kammavasena sampareti etthāti samparāyo, paraloko. Tattha bhavoti samparāyiko.

170. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti nibbānaṃ chandarāgavinayo chandarāgappahānañcāti. Tenāha “nibbānañhī”ti. Tattha āgammāti idaṃ yo chandarāgaṃ vineti pajahati, tassa ārammaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tīhi pariññāhīti iminā ñātātīraṇapariññāhi parijānissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ko pana vādo pahānapariññāyāti dasseti? Tathabhāvāyāti parijānanakabhāvāya.

171. Aparittenāti ahīnena. Vipulenāti mahatā. Yadi vaṇṇasampattidassanattaṃ, vaṇṇadasakaṃ kasmā na gahitanti āha “mātugāmassa hī”tiādi. Bhojanasampadādīnaṃ alābhepīti dassanattaṃ “duggatakule nibbattassapī”ti vuttaṃ. Thokaṃ thokaṃ vaṇṇāyatanam pasīdati maṃsassa paribrūhanato thanamaṃsāni vaḍḍhanti jāyanti. Vaṇṇeti hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsento viya hotīti vaṇṇo. So eva sāmaggopabhogaḍḍhānā nibhātīti nibhā. Tenāha “vaṇṇanibhāti vaṇṇoyevā”ti.

Bhogganti ativiya vaṅkatāya bhoggaṃ. Tādisaṃ pana sarīraṃ bhaggaṃ viya hotīti āha “bhagga”nti. Tenāha “imināpissa vaṅkabhāvameva dīpetī”ti. Dantānaṃ chinnabhinnatāya ekaccānaṃ patanena ca khaṇḍitadantaṃ. Kesānaṃ setavaṇṇatāya palitanti āha “paṇḍarakesa”nti. Kesānaṃ mattaso siyane khallāṭavohāroti bahuso siyanaṃ sandhāyāha “mahākhallāṭasīsa”nti. Vassasatikakāle uppajjanatilakāni sandhāyāha “tilakāhatagatta”nti. Tāni pana kānici setāni honti kānici kālānīti āha “setakāṭatilakehī”ti. Byādhikanti sañcātabyādhim. Bālāhagilānanti māraṇanti kagelaññena gilānaṃ.

173. Tasmim samayeti tasmim jhānaṃ upasampajja viharāṇasamaye. Na cetetīti na abhisandahati. Byābādhanatṭhena byābādho, byābādhova byābajjhaṃ, natthi ettha byābajjhanti abyābajjhaṃ, dukkharahitaṃ. Tenāha “niddukkhamevā”ti.

174. Aniccādiākāroti aniccākāro dukkhākāro vipariṇāmaṃkāro calādiākāro ca.

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. Sakkesūti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti taṃ ekadesena dassento “so hī”ti āha. Tattha yena rājakumārā sakyā nāma jātā, yato tesam nivāsaṭṭhānatāya janapado tathā vuccati, taṃ vattabbanti āha “sakyānaṃ pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāvā”ti. Kapilavatthūti vuttaṃ purimasaññāvasena.

Nānappakārakanti “lobhadhammā”ti bahuvacanassa nimittaṃ vadati. Lobho hi tena tena avatthāvisesena pavattiākārabhedena “chando rāgotanā āsatti apekkhā”tiādinā anekappabhedo, lubbhanalakkaṇena pana “lobho”tveva vuccati. Tenāha “nānappakāraṃ lobhaṃyevā”ti. Tathā “doso paṭigho kodho upanāho virodho”tiādinā, “muyhanaṃ asamapekkhanaṃ apaccavekkhaṇā dummejhaṃ bālya”ntiādinā ca dosamohānaṃ nānappakāratam sandhāyāha “itaresupi dvīsu

eseva nayo''ti. Pariyādiyitvāti parito sabbaso ādāya. Gahetvāti ayamettha atthoti āha ''gahaṇe āgata''nti. Pariyādiyatīti parikkhīṇoti. Dī-saddaṇhi saddavidū khayatthaṃ vadanti.

Ekadāti āmeḍitalopena niddesoti āha ''ekekasmim kāle''ti. Lobhadosamohāti paṭhamamaggena pahīnāvasesā lobhadosamohā. Niravasesā pahīyanti, aññathā dutiyamaggena kim kataṃ siyāti adhippāyo. Samudācārappattaṃ pana disvā ''appahīnaṃ me atthī''tipi jānāti. Evaṃ kathaṃ niravasesappahānasaññāti āha ''appahīnakaṃ...pe... saññī hotī''ti. Evaṃ paṭhamamaggeneva samucchinnasaṃsayassa ''ko su nāma me dhammo ajjhattaṃ appahīnoti evaṃ sandheho kathaṃ uppajjati''ti vatvā ''paṇṇattiyā akovidattā''ti kāraṇamāha. Vinayakukkucçaṃ viya hi paṇṇattiyā akusalatāya ariyānampi katthaci vimatimattaṃ uppajjati yathā taṃ sabbaso appahīnasammohānanti. Attano avisaye anabhijānaṃ paṇṇattikosallena kimettha payojanaṃ, paccavekkhaṇāmattena ayamatto sijjhatīti dassento ''kim tassa paccavekkhaṇā natthī''ti āha. Itaro ''natthī''ti na sakkā vattunti katvā ''atthī''ti vatvā tattha labbhamānavibhāgaṃ dassento ''sā panā''tiādimāha. Tattha sāti paccavekkhaṇā. Sabbesanti sabbesaṃ ariyānaṃ. Yathā paripuṇṇā na hoti, na evaṃ sabbaso na hotīti āha ''imāsu panā''tiādi.

176. Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetanti āha ''tava santāne''ti. Appahīnoti anavasesato appahīno. Duvidheti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmopi hi yadaggena assādīyati, tadaggena paribhuñjīyati.

177. Assādīyatīti assādo, sukhaṃ. Appo appamattako assādo etesūti appassādā. Tenāha ''parittasukhā''ti. Pariyesanadukkhādihetukaṃ diṭṭhadhammikaṃ tattha duccaritacaraṇena samparāyikaṇca dukkhamettha kāmesu bahukanti bahudukkhā. Bahupāyāsāti bahuparikkilesā. Te pana parikkilesā vakkhamānanayena bahūyevettha diṭṭhadhammikāpīti āha ''diṭṭhadhammika...pe... bahū''ti. Te ca parikkilesā yasmā taṃsamaṅgino hitapaṭipattiyā antarāyakarā idha ceva paraloke ca ādīnavakāraṇaṇca pavattanti, tasmā vuttaṃ ''diṭṭhadhammika...pe... bahū''ti. Evaṃ cepīti evaṃ ''appassādā kāmā''tiādinā ākārena. Nāyena dhammena. Kāraṇenāti yuttīyā. Suṭṭhu diṭṭhaṃ hotīti sambandho. Vipassanāpaññāyāti ariyamaggapaññāya. Sā cattāripi saccāni visesato passatīti vipassanāti adhippetā. Tenāha ''heṭṭhāmaggadvañāṇenāti attho''ti. Pītisukhanti pītisukhavantaṃ jhānadvayaṃ. Dve maggeti heṭṭhāmagge. Āvaṭṭanasīlo ābhujanāsīlo na hotīti anāvaṭṭi neva hoti sabbaso appahīnakāmarāgachando. Tenāha ''kasmā''tiādi. Orodhanāṭakā pajahanapaññāti ādīnavānupassanāññamāha.

179. Assādopi kathito, ''appassādā''ti hi iminā yāvatako kāmesu assādo, taṃ sabbhaṃ anavasesato pariggahetvā cassa parittabhāvo dassitoti ādīnavopi kathito saṅkhepeneva sesassaādīnavassa dassitattā. Taṃ kathetunti taṃ nissaraṇaṃ ''ekantasukhapaṭisaṃvedī''ti iminā kathetuṃ. Imehi antehīti ''pañcime, mahānāma, kāmagaṇā''tiādinā kāmagaṇadassanamukhena kāmasukhallikānuyogaṃ ''ubbhaṭṭhakā honti āsanapaṭikkhittā''tiādinā attakilamathānuyogaṇca dassetvā imehi dvīhi antehi mutthaṃ mama sāsānanti, phalasamāpattipariyosānattā sāsanasampattiyā ''upariphalasamāpattisīsenā sakalasāsaṃ dassetu''nti āha. Gijjhasadiso kūṭoti majjhepadalopīsamāso yathā ''sākapatthivo''ti. Dutīye panettha gijjhavantatāya gijjhā kūṭe etassāti gijjhakūṭo. Uddhamyeva tiṭṭhanakā nisajjāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya ekaṭṭhāneneva tiṭṭhanakā. Tenāha ''anisinnā''ti. Nigaṇṭhassāti nāṭaputtassa. Natthi etassa parisesanti aparisesaṃ. Evaṃ

saṅkhābhavacanamattamassāti āha “aparisesasaṅkhāta”nti. Niccaṭṭhena satata-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti “samita”nti vuttaṃ. Tena niranantarappavattiṃ dasseti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

180. Yaṃ karoti, taṃ jānātīti dukkhassa nijjaraṇakhepanaṃ nāma viññūnaṃ kiccaṃ, viññunā ca purisena katākataṃ jānitabbaṃ, tasmā tumhehi purāṇānaṃ kammānaṃ byantibhāvaṃ karontehi paṭhamaṃ tāva ettakāni purāṇāni kammānīti jānitabbāni, tato “ettakaṃ kālaṃ katena tapasā ettakāni tāni byantikātāni, idāni ettakāni kātābbāni”tiādinā ayaṃ vidhi purisena viya attanā kātābbakiccaṃ paricchinditabbanti dasseti. Tenāha “tumhehi tathā ñātābbaṃ siyā”ti. Suddhantanti suddhakoṭṭhāsaṃ, āyaṭiṃ anavassavasiddhaṃ kammakkhayaṃ, tato vā dukkhakkhayaṃ attho. Suddhantaṃ patto atthīti pucchatīti iminā akusalānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ bhāvanā ca sabbena sabbaṃ nigaṇṭhasamaye natthi sabbaso visuddhibhāvanāya abhāvato, tasmā kuto dukkhakkhayaṃ sambhavoti dasseti.

Evaṃ ajānanabhāve satīti “ahuvamheva maya”ntiādinā vuttappakārassa ajānane sati, tasmīṃ tumhehi aññāyamāneti attho. Luddāti ghorā. Te pana yasmā kāyavācāhi nīhīnameva karonti, tasmā vuttaṃ “luddācārā”ti. Lohitapāṇitveva vuccati tajjākiriyaṇato. Māgavikakevaṭṭacoraghātakādayo māgavikādayo. Kakkhaḷakammāti pharusakammā. Te nigaṇṭhesu pabbajantīti pubbe mahādukkhasaṃvattaniyakammasa katattā hi tumhe etarahi īdisaṃ mahādukkhaṃ paccanubhavathāti dasseti.

Vādeti diṭṭhiyaṃ, samayeti attho. Sukhena sukhanti ettha sukhenāti paṭipattisukhena, sukhāya paṭipattiyāti attho. Sukhanti vimokkhasukhaṃ, idha loke sukhaṃ adhigacchantā kasivaṇijjādidukkhapaṭipattiyāva adhigacchanti, evaṃ mokkhasukhampīti adhippāyo. Sarīrāvayavasampattiyāpi bimbino sāroti bimbisāro. Te nigaṇṭhā...pe... sandhāya vadanti, na pana bhagavato accantasantapaṇītaṃ nibbānasukhapaṭivedanaṃ jānanti. Sahasāti ravā. Appaṭisaṅkhāti na paṭisaṅkhāya avicāretvā. Tenāha “sāhasaṃ katvā”tiādi.

Aññāhi vedanāhi avomissaṃ ekantaṃ sukhaṃ ekantasukhaṃ, tassa paṭisaṃvedī. Tenāha “nirantarasukhapaṭisaṃvedī”ti. Kathāpatiṭṭhāpanatthanti “ekantasukhapaṭisaṃvedī”ti evaṃ āraddhakathāya patiṭṭhāpanatthaṃ. Rājavāreti rājānaṃ uddissa āgatadesanāvāre. Sukhaṃ pucchituṃ hotīti “yadi satta rattindivāni nappahoti, kiṃ cha rattindivāni pahotī”tiādinā pucchanasukhaṃ hoti. “Ahaṃ kho”tiādinā pavatto suddhavāro suddhanissandassa phalasamāpattisukhassa vasena āgatattā. Anacchariyaṃ hoti, satta rattindivāni pahontassa ekasmiṃ rattindive kiṃ vattabbanti. Uttānatthameva vuttanayattā suviññeyyattā.

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. Vuttānusārenāti “kurūsu, sakkesū”ti ca ettha vuttanayānusārena, “bhaggā nāma jānapadino rājakumārā”tiādinā nayena vacanattho veditabboti attho. Vatthupariggahadivaseti nagaramāpanatthaṃ vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa pariggaṇhanadivase. Athāti pacchā. Nagare nimmiteti tattha anantarāyena nagare māpīte. Tameva susumāragiraṇaṃ subhanimittaṃ katvā “susumāragiri”tvevassa nāmaṃ akaṃsu. Susumārasaṇṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti “susumāragiri”ti vuccatīti keci.

Bhesakaḷāti vuccati ghammaṇḍagacchaṃ, keci “setarukkha”nti vadanti, tesam bahulatāya pana taṃ vanaṃ bhesakaḷāvananteva paññāyittha. Bheso nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṃ vanaṃ bhesagaḷāvanaṃ nāma jātanti keci. Abhayadinnaṭṭhāne jātaṃ virūḷhaṃ, saṃvaddhanti attho.

Ichchāpetīti yaṃ kiñci attani garahitabbaṃ vattaṃ sabrahmacārīnaṃ icchaṃ uppādeti, tadatthāya tesam attānaṃ vissajjetīti attho. Paṭhamaṃ dinno hitūpadeso ovādo, aparāparaṃ dinno anusāsani. Paccuppannātītavisayo vā ovādo, anāgatavisayo anusāsani. Otiṇṇavatthuko ovādo, itaro anusāsani. So cāti evaṃ pavāretā so bhikkhu. Dukkhaṃ vaco etasmiṃ vipphaṇṇikūlaggāhe vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco. Tenāha “dukkhena vattabbo”ti. Upari āgatehīti “pāpiccho hotī”tiādinā āgatehi soḷasahi pāpadhammehi. Pakārehi āvahaṃ padakkhiṇaṃ, tato padakkhiṇato gahaṇasīlo padakkhiṇaggāhī, na padakkhiṇaggāhī appadakkhiṇaggāhī. Vāmatoti apasabyato, vuttavipariyāyatoti adhippāyo.

Asantasambhāvanapatthanānanti asantehi avijjamānehi guṇehi sambhāvanassa patthanābhūtānaṃ. Paṭi-saddo paccattikapariyāyo, pharaṇaṃ vāyamaṇaṃ idha tathāvaṭṭhānanti āha “paṭippaharatīti paṭiviruddho paccanīko hutvā tiṭṭhati”ti. Apasādetīti khipeti tajjeti. Tathābhūto ca paraṃ ghaṭṭento nāma hotīti āha “ghaṭṭeti”ti. Paṭiāropetīti yādisena vutto, tassa paṭibhāgabhūtaṃ dosaṃ codakassa upari āropeti.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati, paṭicchādanattho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “paṭicchādetī”ti. Aññenaññanti paṭicchādanākāradassananti āha “aññena kāraṇena”tiādi. Tattha aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vāti yaṃ codakena cuditaḥkassa dosavibhāvanaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. Kāraṇenāti codanāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttīyā. Vacanenāti tadatthabodhanena. Ko āpannotiādinā codanaṃ avissajjetvā vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭiccarānanti dasseti, bahiddhā kathāapanāmanaṃ vissajjetvāti ayameva tesam viseso. Tenāha “itthannāma”ntiādi.

Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti, chijjantīti vā apadānaṃ, sattānaṃ sammā, micchā vā pavattapayogo. Tenāha “attano cariyāyā”ti.

183. Anuminitabbanti anu anu minitabbo jānitabbo. Attānaṃ anuminitabbanti ca idaṃ paccatte upayogavacanaṃ. Tenāha “anuminitabbo tuletabbo tīretabbo”ti. Attānaṃ anuminitabbanti vā attani anumānaññaṃ pavattetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo - appiyabhāvāvahā mayi pavattā pāpicchatā pāpicchābhāvato parasmiṃ pavattapāpicchatā viya. Esa nayo sesadhammesupi. Aparo nayo - sabrahmacārīnaṃ piyabhāvaṃ icchantena pāpicchatā pahātabbā sīlavisuddhihetubhāvato attukkaṃsanādippahānaṃ viya. Sesadhammesupi eseva nayo.

184. Paccavekkhitabboti “na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato”tiādinā pati pati divasassa tikkhattuṃ vā ñāṇacakkhunā avekkhitabbaṃ, ñāṇaṃ pavattetabbanti attho. Pāpicchatādīnaṃ pahānaṃ pati avekkhitabbaṃ, ayañca attho tabba-saddassa bhāvatthatāvasena veditabbo, kammaṭthatāvasena pana aṭṭhakathāyaṃ “attāna”nti paccatte upayogavacanaṃ katvā vuttaṃ. Sikkhantenāti tissopi sikkhā sikkhantena. Tenāha “kusalesu dhammesū”ti.

Tilakanti kālātilasetatilādītilakam. Sabbappahānanti sabbappakārappahānam. Phale āgateti phale uppanne. Nibbāne āgateti nibbānassa adhigatattā. Bhikkhupātimokkhami “so samaṇo, sa bhikkhū”ti evaṃ vuttabhikkhūnam pātimokkham, na upasampannānam eva na pabbajitānam evāti daṭṭhabbam. Yasmā cidaṃ bhikkhupātimokkham, tasmā vuttaṃ “idaṃ divasassa tikkhattu”ntiādi. Apaccavekkhitum na vaṭṭati attavisuddhiyā ekantahetubhāvato.

Anumānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. Ceto tehi khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati cetokhilā. Tenāha “cittassa thaddhabhāvā”ti. Yasmā tehi uppannehi cittaṃ uklāpījātaṃ ṭhānaṃ viya amanuññaṃ khettaṃ viya ca khāṇukanicitaṃ amahapphalaṃ hoti. Tena vuttaṃ “kacavarabhāvā khāṇukabhāvā”ti. “Cittassā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Cittaṃ bandhitvāti taṇhāpavattibhāvato kusalacārassa avasaracajanavasena cittaṃ baddhaṃ viya samorodhetvā. Tenāha “muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhanti”ti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhiyati saṃyamīyati etehīti cetaso vinibandhā yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappattiyā suparisuddhaṃ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvaṃ mahāsaṅgharakkhitattherassa viya, so tādīsena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ āpajjissati āha “sīlena vuddhi”nti. Yassa pana ariyamaggo uppajjanto virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhito, so sāsane virūḷhiṃ āpannoti āha “maggena virūḷhi”nti. Yo sabbaso kilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakhandhapāripūriyā sativapullappatto hoti āha “nibbānena vepulla”nti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Buddhānaṃ dhammakāyo viya rūpakāyopi anaññasādhāraṇatāya anuttaraḡuṇādhīṭṭhānatāya ca apaccakkhakārīnaṃ saṃsayavatthu hotiyevāti “sarīre vā guṇe vā kaṅkhati”ti vuttaṃ. Tattha yathā mahāpurisalakkhaṇena anubyañjanādayo rūpakāyaguṇā gahitā eva honti avinābhāvatoti “dvattiṃsavaraḷakkhaṇappaṭimaṇḍita”micceva vuttaṃ, evaṃ anāvaraṇaṇāṇena sabbepi anantāparimeyyabhedā dhammakāyaguṇā gahitā eva hontīti sabbaññutaññāḡaggahaṇameva kataṃ nānantariyabhāvatoti daṭṭhabbam. Kaṅkhaḡi “aho vata te guṇā na bhavyeyyaṃ, bhavyeyyaṃ vā”ti patthanuppādanavasena kaṅkhati. Purimo hi viparītajjhāsaya, itaro yathābhūtaññājjhāsaya. Vicinantoti vicayabhūtāya paññāya te vivecetukāmo tadabhāvato kiccaṃ dukkhaṃ āpajjati, kicchappatti ca tattha nicchetaṃ asamatthāyevāti āha “vinicchetaṃ na sakkoti”ti. Vigatā cikicchāti vicikicchā. Adhimokkhaṃ na paṭilabhatīti “evameta”nti okappanavasena guṇesu vinicchayaṃ nādhigacchati. Otarivāti ñāṇena anupavisitvā. Pasīditunti “pasannarūpadhammakāyaguṇehi bhagavā”ti pasīditum. Anāvilo akālusso hotum na sakkoti. “Kaṅkhati”ti iminā dubbalā vimati vuttā, “vicikicchati”ti iminā majjhimā, “nādhimuccati”ti iminā balavatī, “na sampasīdati”ti iminā tividhāyapi vimatiyā vasena uppannacittakālussiyaṃ vuttanti daṭṭhabbam.

Ātappāyātiādito tapati santapati kileseti ātappaṃ, ārambhadhātu, tadatthāya. Anuyogāyāti yathā saṃkilesadhammānaṃ avasaro na hoti, evaṃ anu anu yuñjanaṃ anuyogo, nikkamadhātu, tadatthāya. Tenāha “punappunaṃ yogāyā”ti. Sātaccāyāti yathā uparūpari visesādhigamo hoti, tathā satatassa nīrantarapavattassa anuyogassa bhāvo sātaccaṃ, parakkamadhātu, tadatthāya. Padhānāyāti santamevaṃ tividhadhātusaṃvaḍḍhitānubhāvaṃ sabbakilesaviddhaṃsanasamattham

padhānasaṅkhātāṃ vīriyaṃ, tadatthāya. Ettha ca ātappāya cittaṃ na namati yathāvuttakaṅkhāvasena, pāgeva anuyogādiatthanti dassetuṃ cattāri padāni gahitāni, anavasesavisesadassanattham vā. Keci pana “ātappavevacanāneva anuyogādipadāni”ti vadanti. Ettāvatā bhagavā satthari kaṅkhāya cittaassa thaddhakacavarakhāṇukabhāvena akusalabhāvādiāpādanato cetokhilabhāvaṃ dasseti. Sesesupi eseva nayo.

Sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā vuttaṃ “pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme cā”ti. Pariyattidhamme yattha kaṅkhāya sambhavo, taṃ dassetuṃ “caturāsīti dhammakkhandaṃ saṃhassāni”tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ paramparāya paṭivedhāvahabhāvādivasenapi ekaccānaṃ tattha saṃsayuppattito. Yathā ca paṭivedhe kaṅkhā vuttā, evaṃ adhigamadhammepi pavattatīti veditabbā. Tathā hi ekacce “kasiṇādibhāvanāya jhānāni ijjhantī”ti vadanti. “Kasiṇanissando āruppāti, mettādinissando catutthabrahmavihāro”ti evamādinā kaṅkhatiyevāti. Ettha ca navalokuttaresu paññattiyāmyeva kaṅkhāpavatti veditabbā asaṃkilesikattā lokuttaradhammānaṃ.

Evarūpanti edisaṃ suppaṭipatti-ujuppaṭipatti-ñāyappaṭipatti-sāmicippaṭipatti-saṅkhātāṃ sammāpaṭipadaṃ. Adhisīlasikkhādayo lokuttaradhammassa anudhammabhūtā veditabbā. Evañhi maggaphalasikkhāhi imāsaṃ viseso siddho hoti. Tathā hi vuttaṃ “sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā”ti. Ettha ca yathā vicikicchā vatthuttayassa sikkhāya ca guṇesu anadhimuccanaasampasīdanavasena appaṭipattibhāvato cittaassa thaddhabhāvo āsappanaparisaṃpādanavasena pavattiyā kacavarakhāṇukabhāvo ca, evaṃ sabrahmacārīsu āghātaṇḍikkādivasena cittaassa thaddhabhāvo ca upahananavirujjhanādivasena kacavarakhāṇukabhāvo ca veditabbo. Ariyasaṅghavisayā vicikicchā, puggalavisayā kāci natthīti saṅghavisayāva gahitā, sāsānikavasena cāyaṃ cetokhilaḍḍhaṇāti sabrahmacārīvisayova kopo gahito.

186. Yathā vatthukāmo, evaṃ kilesakāmopi assādanīyo evāti “kilesakāmepe”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “rūpaṇhā loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisati”tiādi. Kāmaniddese sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena “kāma”ti vuttā, balavakāmarāgavatthubhūtāyevevatta kāmaggaṇaṇa gahitāti. Vinibaddhavatthubhāvena yathā viṣuṃ attano kāyo gahito, tathā paresaṃ tathārūpā rūpadhammā samūhaṭṭhena āha “rūpeti bahiddhārūpe”ti. Yathā hi pañcakāmaguṇiko rāgo jhānādivisesādhigamassa vinibaddhāya saṃvattati, evaṃ attano kāye apekkhā bahiddhā ca sakaparikkhārañātimitādisu apekkhāti. Keci panettha “rūpeti rūpajjhāne”tiādinā papañcenti. Tadayuttaṃ jhānādhigamavinibaddhānaṃ sīlassa ca saṃkilesabhūtānaṃ cetovinibaddhabhāvena gahitattā.

Yāvadatthanti yāva attheti abhikaṅkhati, tāva. Tenāha “yattakaṃ icchati, tattaka”nti. Nti yāvadatthaṃ udarapūraṃ bhuttaṃ. Avadehanato pūraṇato. Seyyasukhanti seyyaṃ paṭicca uppajjanakasukhaṃ. Passasukhanti passānaṃ samparivattanena uppajjanakasukhaṃ. Niddāsukhanti niddāyaṇaṇa uppajjanakasukhaṃ.

Sīlenātiādi patthanākāradassanaṃ. Vatasamādananti dhutaṅgādivatānuṭṭhānaṃ. Tapoti vīriyārambho. So hi kilesānaṃ tapanatṭhena niggaṇhanaṭṭhena tapacaraṇanti vuttaṃ.

189. Chandaṃ nissāyāti chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jeṭṭhakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavattivasena chandaṃ nissāya. Jeṭṭhakaṭṭhena padhānabhūtā, padhānabhāvaṃ vā pattāti padhānabhūtā. Tehi dhammehīti chandanissayena pavattasamādhinā ceva “padhānasaṅkhāro”ti vuttavīriyena ca. Upetanti sampayuttaṃ. Ijjhanaṭṭhena iddhi, nipphattiṭṭhena paṭilābhaṭṭhena cāti attho, tassā iddhiyā pādaṃ pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Atha vā ijjhanti tāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, sāva uparivisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato pādo. Tenāha “iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipāda”nti. Sesesupīti vīriyiddhipādādīsupi. Assāti iddhipādassa. Attho dīpitoti dīpanatthaṃ kataṃ, tasmā visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ tassa atthavicāro gahetabbo. Iddhipādānaṃ samādhipadhānattā vuttaṃ “vikkhambhanappahānaṃ kathita”nti. Tesam tesam kusalahammānaṃ anuppannānaṃ uppādanakiriyāya uppannānaṃ paribrūhanakiriyāya ussahanato ussoḥhī, thāmapattā parakkamadhātu. Sā pana catunnaṃ iddhipādānaṃ visesapaccayabhūtā te upādāya “pañcamī”ti vuttā, sā ca yasmā samathavipassanābhāvanāsu tattha caādimaṃjhapariyosānesu sādhetabbaṃ vīriyaṃ, tasmā āha “ussoḥhīti sabbattha kattabbavīriyaṃ dassetī”ti. Pubbabhāgiyasamathavipassanāsādhanaṃ pahātabbadhammavibhāgena bhinditvā āha “pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānāni”ti. Bhabboti yutto arahati nipphattiya. Nāṇenāti maggañāṇena. Kilesabhedāyāti kilesānaṃ samucchindanāya. Khemassāti anupaddavassa.

Sambhāvanattheti “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho. Evaṃ hīti evaṃ ekameva saṅkhyāṃ avatvā aparāya saṅkhyāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitāni”ti. Sammā adhisayitānīti pādādīhi attanā nesam kiñci upaghatāṃ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇatthaṃ sammadeva upari sayitāni. Utuṃ gāhāpentiyāti tesam allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha “usmīkatāni”ti. Sammā paribhāvitānīti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsītāni. Tenāha “kukkuṭagandhaṃ gāhāpitāni”ti. Ayañca kukkuṭagandhaparibhāvanā sammāadhisayanasammāparisedananipphattiya “anunipphādī”ti daṭṭhabbā. Tehi pana saddhiṃyeva ijghanato vuttaṃ “tividhakiriyākaraṇenā”ti. Kiñcāpi na evaṃ “aho vatime”tiādinā icchā uppajjeyya, kāraṇassa pana sampāditattā atha kho bhabbāva abhinibbhijjuntū yojanā. Kasmā bhabbāti āha “te hi yasmā tāyā”tiādi. Ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehassa pariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ, tasmāti ālokassa anto paññāyamānato, sayañca paripākagatattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. Atthenāti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyāya karaṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bhikkhuno ussoḥhīpannarasāni aṅgāni avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “tassā kukkuṭiyā...pe... samannāgatabhāvo”ti. Paṭicchādanasāmaññaṇa avijjāya aṇḍakosasadisatāya balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, vipassanāññaṇassa pariṇāmakālo vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “gabbhaggahaṇakālo”ti. Abhiññāpakketi lokiyābhiññāpakke. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālikāti. Gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharatīti desanāvīlāsena vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ ghaṭṭeti, yathāthāne ṭhātuṃ na deti.

Paṭisaṅkhānappahānanti tadaṅgappahānapubbakaṃ vikkhambhanappahānaṃ.
 Pubbabhāgiyā iddhipādā pāliyaṃ gahitāti “iddhipādehi vikkhambhanappahāna”nti
 vuttaṃ. “Usoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo
 abhinibbidāyā”tiādivacanato lokuttariddhipādā pana sambodhaggahaṇeneva gahitā.
 Magge āgateti ussoḷhipannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno vipassanaṃ
 ussukkāpayato magge āgate uppanne, pāliyaṃ vā abhinibbidāsambodhaggahaṇehi
 magge āgate. Phale āgateti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nibbānassa pana
 pāliyaṃ anāgatattā nissaraṇappahānaṃ na gahitaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Cetokhilasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Vanīyati vivekakāmehi bhājīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanatthāya
 yācanto viya hotīti vanaṃ, patitṭhanti ettha vivekakāmā
 yathādhīpetavisesādhigamenāti patthaṃ, vanesu patthaṃ gahanaṭṭhāne
 senāsaṇaṃ vanapatthaṃ. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti pariyāyo,
 kāraṇanti āha “vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇa”nti. Vanapatthañhi taṃ
 upanissāya viharato upanissaya kāraṇaṃ. Tenāha “vanapatthaṃ upanissāya
 viharatī”ti. Pariyāyati desetabbamatthaṃ patitṭhapetīti pariyāyo, desanā.
 Vanapatthaṃ ārabha pavattā desanā vanapatthadesanā, taṃ, ubhayatthāpi
 vanapatthaggahaṇaṃ lakkhaṇamattaṃ gāmādīnampettha kāraṇabhāvassa,
 desanāya visayabhāvassa ca labbhamānattā.

191. Nissāyāti apassāya, vivekavāsassa apassayaṃ katvāti attho. Na upaṭṭhātītiādihi
 tasmiṃ vanapatthe senāsanasappāyābhāvaṃ,
 utupuggaladhammassavanasappāyābhāvampi vā dasseti. Jīvitasambhārāti
 jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. Samudānetabbāti sammā ñāyena
 anavajjauñchācariyādīnā uddhaṃ uddhaṃ ānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana tathā
 samudānitā samāhaṭṭā nāma hontīti āha “samāharitabbā”ti. Dukkheṇa uppajantīti
 sulabhuppādā na honti. Etena bhojanasappāyādiabhāvaṃ dasseti. Rattibhāgaṃ vā
 divasabhāgaṃ vāti bhummatthe upayogavacananti āha “rattikoṭṭhāse vā
 divasakoṭṭhāse vā”ti. Rattiṃyeva pakkamitabbam samaṇadhammassa tattha
 anipphajjanato.

192-193. Saṅkhāpīti “yadatthamahaṃ pabbajito, na metaṃ idha nipphajjati, cīvarādi
 pana samudāgacchati, nāhaṃ tadatthaṃ pabbajito, kiṃ me idha vāsenā”ti
 paṭisaṅkhāyapi. Anantaravāre saṅkhāpīti “yadatthamahaṃ pabbajito, taṃ me idha
 nipphajjati, cīvarādi pana na samudāgacchati, nāhaṃ tadatthaṃ pabbajito”ti
 paṭisaṅkhāyapīti attho. Tenāha “samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṃ jānitvā”ti.

195-197. So puggalo anāpucchā pakkamitabbam, nānubandhitabboti “so puggalo”ti
 padassa “nānubandhitabbo”ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho,
 dūrattṭhenapi so bhavati. Taṃ puggalanti “so puggalo”ti paccattavacanam
 upayogavasena pariṇāmetvā taṃ puggalaṃ anāpucchā pakkamitabbanti attho.
 Atthavasena hi vibhattivipariṇāmoti. Taṃ āpucchā pakkamitabbanti etthāpi ese va
 nayo. Āpucchā pakkamitabbanti ca kataññutakataveditāya niyojanaṃ.

198. Evarūpoti yaṃ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi ca
 na parissamo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na paricajitabboti dasseti
 “sacepī”tiādinā.

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. Jātivānanti sayamjātaṃ vanaṃ. Tenāha “aropima”nti. Paṭisallānatthāyāti ekibhāvattāya, puthuttārammaṇato vā cittaṃ paṭinivattetvā accantasante nibbāne phalasamāpattivāsena alliyāpanattham. Daṇḍo paṇimhi assāti daṇḍapāṇi. Yathā so “daṇḍapāṇī”ti vuccati, taṃ dassetuṃ “ayañhī”tiādi vuttaṃ. Daṇḍavittatāyāti daṇḍe soṇḍatāya. So hi daṇḍapasuto daṇḍasippe ca sukusalo tattha pākaṭo paññāto, tasmā daṇḍam gahetvā vicarati. Jaṅghākilamathavinodanattanti rājasabhāya ciranisajjāya uppannajaṅghāparissamassa apanayanattham. Adhiccanikkhamanoti yādicchakanikkhamano, na abhiṇhanikkhamano. Olubbhāti sannirumbhitvā ṭhito. Yathā so “olubbhā”ti vutto, taṃ dassetuṃ “gopālakadārako viyā”tiādi vuttaṃ.

200. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhīti āha “kiṃ vādīti, kiṃ diṭṭhiko”ti? Kimakkhāyīti kimācikkhako, kīdisadhammakatho? Acittikārenāti anādarena. Tathāpucchane kāraṇam dassento “kasmā”tiādimāha. Nassatetanti nassatu etaṃ kuḷam.

Attham na jānātīti attham ce ekadesena jāneyya, taṃ micchā gahetvā paṭippharivāpi tiṭṭheyya. Tassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti tadassa atthajānanam bhagavatā icchitam. Viggāhikakathanti viggahakatham, sārambhakathanti attho. Nanu bhagavatā saddhiṃ loke puthū samaṇabrāhmaṇā nānāvādā santīti codanam sandhāyāha “tathāgato hī”tiādi. Na vivadati vivādahetukānam kāmadiṭṭhihjosānānam maggeneva samugghātītattā, tadabhāvato pana loko tathāgatena vivadati. Dhammavādī yathābhūtavādī dhammavādīhi na vivadati tesam vivaditukāmatāya eva abhāvato, adhammavādī pana tiṇāyapi namaññamāno tehi kiñci vivadati. Tenāha “na, bhikkhave, dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadatī”ti. Adhammavādī pana asamucchinnavivādahetukattā vivadateva. Tathā cāha “adhammavādīva kho, bhikkhave, vivadatī”ti.

Yathā ca panāti ettha yathā-saddo “yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti, tañca pajānātī”tiādīsu viya kāraṇatthoti āha “yena kāraṇenā”ti. Kāraṇākāro vā idha yathā-saddena vutto, so pana atthato kāraṇamevāti vuttaṃ “yena kāraṇenā”ti. “Idam katham idam katham”ti pavattanato kathamkathā, vicikicchā. Sā yassa natthi, so akathamkathī, taṃ akathamkathim. Vipphaṇṇasāraṇakukkuccam bhagavatā anāgāmi maggeneva chinnaṃ, hatthapādaṇḍakukkuccam aggamaggena āveṇikadhammādhigamato. Aparāparam uppañjanakabhavo “bhavābhavo”ti idhāhippetoti āha “punappunabbhave”ti. Saṃvarāsaṃvaro phalāphalam viya khuddakamahanto bhavo “bhavābhavo”ti vuttoti āha “hīnapaṇīte vā bhavo”ti. Bhavo vuḍḍhippatto “abhavo”ti vuccati yathā “asekkhā dhammā”ti. Kilesasaññāti kāmasaññādi ke vadatai. Kilesā eva vā saññānāmena vuttā “saññā pahāya amataṃ eva pāpuṇātī”tiādīsu viya. Attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpetīti imināva paresaṇca tathattāya dhammam desetīti ayampi attho vibhāvitoti daṭṭhabbam. Nīharitvā kīlāpetvāti nīharitvā ceva kīlāpetvā ca, nīharaṇavasena vā kīlāpetvā. Tivisākhanti tibhaṇḍabhākuṭi viya nalāṭe jātattā nalāṭikam.

201. Kinti nu khoti kiṃ kāraṇenāti attho. Anusandhiṃ gahetvāti pucchānusandhiṃ utṭhapetvā. Yatonidānanti yaṃnidānam, yaṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimāpade hi vibhatti alopam katvā niddeso, chaajjhātikabāhirāyatanādinidānanti ayameva attho. Saṅkhāyanti saṅkhābhāvena ñāyantīti saṅkhāti āha “saṅkhāti koṭṭhāsā”ti.

Kāmañcetta mānopi papañco, abhinandanasabhāve eva pana gaṇhanto
“taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā”ti āha. Tathā hi vakkhati
“abhinanditabba”ntiādi. Samudācarantīti sabbaso uddham uddham pariyādāya
pavattanti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena purisanti upayogavacanam
yathā “tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā
samudācarantī”ti. Taṇhādayo ca yathāsakaṃ pavattiākāraṃ avilaṅghantiyo
āsevanavasena uparūpari pavattanti. Tathā hi tā “papañcasāṅkhā”ti vuttā.

Kāraṇeti pavattipaccaye. Ekāyatanampi ...pe... natthīti cakkhāyatanādi ekampi
āyatanam abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbañca natthi ce, nanu natthi
eva, kasmā “natthi ce”ti vuttanti? Saccaṃ natthi,
appahīnābhinandanābhivadanaajjhosānānaṃ pana puthujjanānaṃ
abhinanditabbādippakārāni āyatanāni hontīti tesaṃ na sakkā natthīti vattu,
pahīnābhinandanādīnaṃ pana sabbathā natthīti “natthi ce”ti vuttaṃ. Ahaṃ mamanti
abhinanditabbanti diṭṭhābhinandanāya “aha”nti taṇhābhinandanāya “mama”nti
rocetabbaṃ. Abhivaditabbanti abhinivisanasamuṭṭhāpanavasena vattabbaṃ. Tenāha
“ahaṃ mamanti vattabba”nti. Ajjhositvāti diṭṭhi taṇhā vatthum anupavisitvā
gāhadvayaṃ anaññasādhāraṇaṃ viya katvā. Tenāha “gilivā pariniṭṭhapetvā”ti.
Etenāti “ettha ce natthī”tiādivacanena. Etthāti āyatanesu. Taṇhādīnaṃ
avatthubhāvadassanamukhena taṇhādīnaṃyeva appavattiṃ kilesaparinibbānaṃ
kathitanti. Tenāha bhagavā “esevanto”tiādi, ayameva abhinandanādīnaṃ
natthibhāvako maggo, tappaṭippassaddhibhūtaṃ phalaṃ, taṃnissaraṇaṃ vā
nibbānaṃ rāgānusayādīnaṃ anto avasānaṃ appavattīti attho. Tenāha “ayaṃ ...pe...
anto”ti. Sabbatthāti “esevanto paṭighānusayānaṃ”tiādīsu sabbapadesu.

Ādiyatīti pahāradānādivasena gayhati. Matthakappattaṃ kalahanti bhaṇḍanādimatte
aṭṭhatvā mukhasattīhi vitudanādivasena matthakappattaṃ kalaṃ. Yāya karotīti
sambandho. Sesapadesupi eseva nayo. Viruddhaggāhavasena nānāgāhamattaṃ,
tathā viruddhavādasena nānāvādamattaṃ. Evaṃ pavattanti garukātabbesupi
gāraṇaṃ akatvā “tuvaṃ tuva”nti evaṃ pavattaṃ sārambhakathaṃ, yāya cetanāya
yaṃ karotī, sā tuvaṃ tuvaṃ. Nissāyāti paṭicca, nissayādipaccaye katvāti attho.
Kilesānaṃ uppattinimittatā tāva āyatanānaṃ hotu tabbhāve bhāvato,
nirodhanimittatā pana kathaṃ. Na hettha lokuttaradhammānaṃ saṅgaho
lokiyānaṃyeva adhippetattāti codanaṃ sandhāyāha “nirujjhamānāpī”tiādi.
Nāmamattena nimittataṃ sandhāya vuttoti dassento “yatthuppannā, tattheva
niruddhā hontī”ti vatvā tamatthaṃ suttantarena sādheṇa “svāyamatto”tiādimāha.

Tattha samudayasaccapañhenāti mahāsati paṭṭhāne samudayasaccaniddesena. So hi
“kattha uppajjamānā”tiādinā pucchāvasena pavattattā pañhoti vutto. Nanu tattha
taṇhāya uppattinirodhā vuttā, na sabbakilesānanti īdisī codanā anavakāsāti dassento
“yattheva cā”tiādimāha. Laddhavohāreti iminā rāgādīnaṃ appavattinimittatāya antoti
samaññā nibbānassāti dasseti. Eteneva abhinandanādīnaṃ abhāvoti ca idaṃ
saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana sabbasaṅkhatavinissaṭṭhe nibbāne
akusaladhammānaṃ nirodhasambhavoti āha “yañhi yattha natthi, taṃ tattha
niruddhaṃ nāma hotī”ti. Yvāyaṃ appavattiyaṃ nirodhavohāro vutto, svāyamatto
nirodhapañhena dīpetabbo. Na hi tattha uppajjitvā niruddhā vitakkavicārā
paṭippassaddhāti vuttā, atha kho appavattā evāti.

203. Evaṃsāmpadanti evaṃsāmpajjanakaṃ evaṃ passitabbaṃ idaṃ mama
ajjhenaṃ. Tenāha “īdisanti attho”ti. Jānaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ

sabbaṃ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca “jāna”nti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ pariggaṇhātīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Atha vā pakaraṇavasena “bhagavā”ti saddantarassannidhānena cāyamattho vibhāvetabbo. Passitabbameva passatīti dibbacakkhu-paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā jānaṃ jānātīti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. Dassanapariñāyakaṭṭhenāti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanaṃ dassanakiccapariñāyakaṭṭhena cakkhubhūto, paññācakkhumayattā vā sayambhuññāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā cakkhubhūto. Ñāṇabhūtoti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā vā bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ pattoti dhammabhūto. Brahmā vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, tañca sayambhuññāṇena pattoti brahmabhūto. Catusaccadhammaṃ vadatīti vattā. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti pavattā. Atthaṃ nīharitvāti dukkhādiatthaṃ tatthāpi pīḷanādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā, amatasacchikiriyāṃ sattesu uppādentō amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato dhammassāmī.

204. So vā uddeso attanopi hotīti thero “yaṃ kho no”ti āha. Sabbalokasādhāraṇā hi buddhānaṃ desanāti. Idāni yehi dvārārammaṇehi purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, tāni tāva dassento papañcasaññāsaṅkhā dassetuṃ yena saḷāyatanavibhaṅgena niddeso kato, tassa atthaṃ dassetuṃ “cakkhuñcā”tiādi āradhaṃ. Tattha nissayabhāvenāti nissayapaccayabhāvena. Nissayapaccayo ca pasādacakkhuyeva hoti, na cuddasasambhāraṃ, catucattālīsasambhāraṃ vā sasambhāracakkhūnti āha “cakkhupasādañca paṭiccā”ti. Ārammaṇabhāvenāti ārammaṇapaccayabhāvena. Ārammaṇapaccayo ca catusamuṭṭhānikarūpesu yaṃ kiñci hotīti āha “catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭiccā”ti.

Ettha cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpāyatanaṃ pana anekameva saṃhatanti imassa visesassa dassanatthaṃ nissayabhāvena “cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe cā”ti vacanabhedo kato. Kiṃ pana kāraṇaṃ cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpaṃ pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuvīññāṇassa nissayapurejātaindriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṃ atthibhāveneva hoti tasmīṃ sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṃ atthiavigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccati, tannissitatā cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato. Atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṃ viya tappaṭibaddhavuttitāya, itare pana paccayā tena tena visesena veditabbā.

Sacāyaṃ paccayabhāvo na ekasmiṃ na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuvīññāṇassa paccayo hotīti dassetuṃ pāḷiyaṃ “cakkhuñcāvuso, paṭiccā”ti ekavacanavasena vuttaṃ. Rūpaṃ pana yadipi cakkhu viya purejātaatthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṃ uppannaṃ hutvā vijjāmānakkhaṇe eva upakāraṇattā tathāpi anekameva saṃhatāṃ hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yañhi paccayadhammaṃ sabhāvabhūtaṃ, parikappitākāramattaṃ vā viññāṇaṃ vibhāventaṃ pavattati, tadanñesañca satipi paccayabhāve so tassa

sārammaṇasabhāvatāya yaṃ kiñci anālambhitvā pavattituṃ asamatthassa olubbhapavattikāraṇabhāvena ālambanīyato ārammaṇaṃ nāma, tassa yasmā yathā tathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayaalābho, tasmā cakkhuviññāṇaṃ rūpaṃ ārabha pavattamānaṃ tassa sabhāvaṃ vibhāventameva pavattati. Sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavasena hoti, nāpi katipayakalāpagatavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpaṃ āpāthagatavaṇṇavasenāti anekameva rūpaṃ saṃhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento “rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa”nti bahuvacanavasena.

Yaṃ pana paṭṭhāne “rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsāmpayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti vuttaṃ, taṃ yādisaṃ rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Kīdisaṃ pana tanti? Samuditanti pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti “āyatanasallakkaṇavasena cakkhuviññāṇādayo sallakkaṇavisayā, na drabyasallakkaṇavasenā”ti, tampi suvuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṃ pana paccekaṃ asamatthā samuditā ārammaṇapaccayā honti. Na hi paccekaṃ daṭṭhuṃ asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṃ visuṃ visuṃ asamatthānampi sīvīkāvanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmiṃ ṭhāne ṭhitānaṃ paccekaṃ vaṇṇaṃ gahetuṃ na sakkā, tasmīmyeva ṭhāne samuditānaṃ taṃ gahetuṃ sakkāti bhiyyopi tesāṃ saṃhaccakāritā paribyaṭṭā. Etena kiṃ cakkhuviññāṇassa paramāṇurūpaṃ ārammaṇaṃ, udāhu taṃsamudāyotiādīkā codanā paṭikkhittāti veditabbā. “Sotañca, āvuso, paṭiccā”tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Cakkhuviññāṇaṃ nāmāti cakkhunissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ nāma uppajjati.

Tiṇṇaṃ saṅgatiyāti cakkhu, rūpaṃ, cakkhuviññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgatiyā samodhānena. Phasso nāmāti arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattanato phusanalakkhaṇo phasso nāma dhammo uppajjati. Sahajātādivasenāti cakkhuviññāṇasāmpayuttāya sahajātaaṇñamaññādivasena, anantarāya anantarādivasena, itarāya upanissayavasena paccayabhāvato phassapaccayā phassakāraṇā vedanā uppajjati. Anubhavanasamakārameva ārammaṇassa sañjānaṃ hotīti “tāya vedanāya yaṃ ārammaṇaṃ vedeti, tadeva saññā sañjānāti”ti vuttaṃ. Cakkhudvārikā dhammā idhādhippetāti tadanusārena pana aparāparuppannānaṃ vedanādīnaṃ gahaṇe sati, yanti vā kāraṇavacanaṃ, yasmā ārammaṇaṃ vedeti, tasmā taṃ sañjānātīti attho. Na hi asati vedayite kadāci saññuppatti atthi. Sesapadesupi eseva nayo. Saññāya hi yathāsaññātaṃ vijjamānaṃ, avijjamānaṃ vā ārammaṇaṃ vitakkavasena parikkappeti, yathāparikkappitañca taṃ diṭṭhitaṇhāmānaṃāññanāhi maññamāno papañcetīti vutto. Tenevāha “pathaviṃ pathavito sañjānā”ti, “pathaviṃ pathavito saññatvā pathaviṃ maññatī”tiādi, “takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū”ti ca. Balappattapapañcavasenevāyamatthavaṇṇanā katā, aṭṭhakathāyaṃ pana paridubbalavasena.

Cakkhurūpādīhi kāraṇehīti cakkhuviññāṇaphassavedanāsaññāvitakkehi kāraṇabhūtehi. Akāraṇabhūtanampi tesāṃ atthitāya kāraṇaggahaṇaṃ. Pariññātā hi te akāraṇaṃ. Tenāha “apariññātakāraṇa”nti. Tīhipi pariññāhi apariññātavatthukaṃ. Abhibhavantīti ajjhottharanti. Sahajātā hontīti ettha “cakkhusamphassapaccayā

vedanākkhandho atthi kusalo'tiādivacanato vedanāsaññā asahajātāpi gahetabbā. Yadi evanti "papañceti"ti ettha yadi pañcadvārajavanasahajātā papañcasañkhā adhippetā tāsam paccuppannavisayattā, kasmā atītānāgataggahaṇam katanti codeti. Itaro "tathā uppajjanato"tiādinā pariharati. Tattha tathā uppajjanatoti yathā vattamānakāle, evam atītakāle anāgatakāle ca cakkhudvāre papañcasañkhānam uppajjanato atītānāgataggahaṇam katam, na atītesu, anāgatesu vā cakkhurūpesu cakkhudvārikānam tāsam uppajjanato.

Manañjāvuso, paṭiccāti ettha duvidham manam kevalam bhavaṅgam, sāvajjanam vā. Duvidhā hi kathā. Uppattidvārakathāyam dvikkhattum calitam bhavaṅgam manodvāram nāma, cakkhādi viya rūpādinā yena tam ghaṭṭitam tattha upari viññāṇupattiyā dvārabhāvato. Paccayakathāyam sāvajjanabhavaṅgam, "manosamphassapaccayā atthi kusalo"tiādīsu hi sāvajjanamanosamphasso icchito, na bhavaṅgamanosamphasso asambhavato. Tattha paṭhamanayaṃ sandhāyāha "mananti bhavaṅgacitta"nti. Dhammeti tebhūmakadhammārammaṇanti iminā sabhāvadhammesu eva kilesupattīti keci, tadayuttam tadupādānāyapi paññattiyā dhammārammaṇatāya vuttattā. Idha pana tebhūmakāpi dhammā labbhantīti dassanattham "tebhūmakadhammārammaṇa"nti vuttam, na paññattiyā anārammaṇattā. Evañcetam sampaṭicchitabbam, aññathā akusalacittuppadā anārammaṇā nāma siyum. Uppattidvārakathāyam cakkhuviññāṇādi viya āvajjanampi dvārapakkhikamevāti vuttam "manoviññāṇanti āvajjanam vā"ti. Paccayakathāyam pana āvajjanam gahitanti "javanam vā"ti vuttam. Nayadvaye dhammānam sahajātavibhāgam dassetum "āvajjane gahite"tiādi vuttam. Yuttamevāti nipariyāyato yuttameva.

So yāva na paccayapaṭivedho sambhavati, tāva paññattimukheneva sabhāvadhammā paññāyanti paccekam apaññāpaneti āha "phasso nāma eko dhammo uppajjati"ti. Evam phassapaññattim paññapessatīti paññapetvā tabbisayadassanam ñāṇam uppādessati. Imasmiṃ sati idaṃ hotīti imasmiṃ cakkhuādi paccaye sati idaṃ phassādikam paccayuppannam hoti. Dvādasāyatanavasenāti dvādasannaṃ āyatanānam vasena āgatena paṭiccasamuppādanayavasena. Dvādasāyatanapaṭikkhepavasenāti "imasmiṃ asati idaṃ na hoti"ti paccayābhāvapaccayuppannābhāvadassanakkame dvādasannaṃ āyatanānam paṭikkhepavasena.

Sāvakena pañho kathitoti ayam pañho sāvakena kathito, iti iminā kāraṇena mā nikkañkhā ahuvattha. Atha vā samkhittena vuttamattham vitthārena vibhajantena etadagge ṭhapitena mahāsāvakena pañho kathitoti iminā kāraṇena etasmiṃ pañhe mā nikkañkhā ahuvattha, heraṇṇike sati kahāpaṇam sayam nicchinantā viya ahutvā bhagavato eva santike nikkañkhā hotha.

205. Ākaronti phalam tāya tāya mariyādāya nibbattentīti ākārā, kāraṇāni. Pāṭiyekakāraṇehīti channaṃ dvārānam vasena visum visum papañcakāraṇassa niddiṭṭhattā vuttam. Atha vā yadipi yattakehi dhammehi yaṃ phalam nibbattati, tesam samuditānamyeva kāraṇabhāvo sāmaggīyāva phaluppattito, tathāpi paccekam tassa kāraṇamevāti katvā vuttam "pāṭiyekakāraṇehī"ti. Padehīti nāmādipadehi ceva tam samudāyabhūtehi vākyehi ca. Tenāha "akkharasampiṇḍanehī"ti. Akkharāniyeva hi atthesu yathāvaccam padavākyabhāvena paricchiijanti. Byañjanehīti atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi vaṇṇehi. Tāni pana yasmā pariyāyassa akkharāṇato "akkharānī"ti vuccanti, tasmā āha "akkharehī"ti. Ettha ca imehi ākārehi

imehi padabyañjanehi papañcasamudācārassa vaṭṭassa ca vivaṭṭassa ca dassanaattho vibhattoti yojanā. Paṇḍiccenāti paññāya. “Kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho bhikkhu dhātukusalo ca hoti”ti ādisuttapadavasena paṇḍitalakkhaṇaṃ dassento “catūhi vā kāraṇehi”tiādimāha. Saccapaṭivedhavasena paṇḍiccaṃ dassitanti paṭisambhidāvasena mahāpaññataṃ dassetuṃ “mahante atthe”tiādi vuttaṃ.

Guḷapūvanti guḷe missitvā katapūvaṃ. Baddhasattuguḷakanti madhusakkharāhi piṇḍīkataṃ sattupiṇḍaṃ. Asecitabbakaṃ madhuādinā pageva tehi samayojitabbattā. Cintakajātikoti dhammacintāya cintakasabhāvo. Sabbaññutaññāṇenevassāti sabbaññutaññāṇeneva assa suttassa guṇaṃ paricchindāpetvā nāmaṃ gaṇhāpessāmi.

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. Dve dve bhāgeti dve dve koṭṭhāse katvā. Kāmañcettha “imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsi”nti vacanato sabbepi vitakkā saṃkilesavodānavibhāgena dveva bhāgā katā, aparāparuppattiyā panetesam abhiñhācāraṃ upādāya pāliyaṃ “dvidhā katvā”ti āmedītavacananti “dve dve bhāge katvā”ti āmedītavacanaseneva vutto. Atha vā bhāgadvayassa sappāṭibhāgatāya tattha yaṃ yaṃ dvayampi kho ujuvipaccanīkaṃ, taṃ taṃ visuṃ visuṃ gahetukāmo bhagavā āha “dvidhā katvā vitakke vihareyya”nti. Evaṃ pana cintetvā tattha micchāvitakkānaṃ sammāvitakkānañca anavasesaṃ asaṅkarato ca gahitabhāvaṃ dassento “imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsi”nti avoca. Kāmapaṭisaṃyuttoti kāmarāgasāṅkhātena kāmena sampayutto, kāmena paṭibaddho vā. Sesesupi eseṇa nayo. Ayaṃ pana viseso - byāpajjati cittaṃ etenāti byāpādo, doso. Vihiṃsati etāya satte, vihiṃsanaṃ vā tesam etanti vihiṃsā, paresaṃ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanaṃ. Ajjhantanti ajjhattadhammārammaṇamāha. Bahiddhāti bāhiradhammārammaṇaṃ. Oḷārikoti bahalakāmarāgādipaṭisaṃyutto. Tabbipariyāyena sukhumo. Vitakko akusalapakkhikoyevāti iminā vitakkabhāvasāmaññena tatthāpi akusalabhāvasāmaññena ekabhāgakaraṇaṃ, na ekacittuppadapariyāpannatādivasenāti dasseti.

Nekkhammaṃ vuccati lobhātikkantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbam kusalaṃ. Idha pana kāmavitakkapaṭipakkhassa adhippetattā āha “kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko”ti. Soti nekkhammavitakko. Yāva paṭhamajjhānāti paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ etthuppanno vitakko nekkhammavitakkoyeva. Paṭhamajjhānanti ca idaṃ tato paraṃ vitakkābhāvato vuttaṃ. Na byāpajjati cittaṃ etena, byāpādassa vā paṭipakkhoti abyāpādo, mettāpubbabhāgo mettābhāvanārambho. Na vihiṃsanti etāya, vihiṃsāya vā paṭipakkhoti avihiṃsā, karuṇāpubbabhāgo karuṇābhāvanārambho.

Mahābodhisattānaṃ mahābhinnikkhamanaṃ nikkhantakālato paṭṭhāya laddhāvasarā sammāsaṅkappā uparūpari savisesaṃ pavattantīti āha “chabbassāni...pe... pavattiṃsū”ti. Ñāṇassa aparipakkattā pubbavāsanāvasena satisammosato kadāci micchāvitakkalesopi hotiyevāti taṃ dassetuṃ “satisammosena...pe... tiṭṭhanti”ti āha. Yathā niccapihitepi gehe kadāci vātapāne vivaṭamatte laddhāvasaro vāto anto

paviseyya, evaṃ guttindriyepi bodhisattasantāne satisammosavasena laddhāvasaro akusalavitakko uppajji, uppanno ca kusalavāraṃ pacchinditvā atṭhāsi, atha mahāsatto taṃmuhuttuppannameva paṭivinodetvā tesam āyatim anuppādāya “ime micchāvitakkā, ime sammāvitakkā”ti yāthāvato te paricchinditvā micchāvitakkānaṃ avasaraṃ adento sammāvitakke parivaḍḍhesi. Tena vuttaṃ “mayhaṃ ime”tiādi.

207. Pamādo nāma sativippavāsoti āha “appamattassāti satiyā avippavāse ṭhitassā”ti. Ātāpavīriyavantassāti kilesānaṃ niggaṇṇhanavīriyavato. Pesitacittassāti bhavavimokkhāya vissaṭṭhacittassa kāye ca jīvite ca nirapekkhassa. “Evaṃ paṭipākatiko jāto”ti attano attabhāvaṃ nissāya pavattaṃ somanassākāraṃ gehassitasomanassapakkhikaṃ akāsi, paññāmahantatāya sukhumadassitā.

Apariññāyaṃ ṭhitassāti na pariññāyaṃ ṭhitassa, apariggahitapariññassāti attho. Vitakko...pe... etāni tīṇi nāmāni labhatīti tādisassa uppanno micchāvitakko yathārahaṃ attabyābādhako ubhayabyābādhako ca na hotīti na vattabbo taṃ sabhāvānativattanato adhippāyo. Anuppannānuppādauppannaparihāninimittatāya paññaṃ nirodhetīti paññānirodhiko. Tenāha “anuppannāyā”tiādi. Natthibhāvaṃ gacchatīti paṭisaṅkhānabalena vikkhambhanappahānamāha. Nirujjhatītiādīhi tadeva vadati. Vigatantantiādīhi pana samūlaṃ uddhaṭaṃ viya tadā appavattanakam akāsinti vadati.

208. Cittavipariṇāmaabhāvo cittassa aññathattaṃ pakaticittavigamo. Anekaggatākāro vikkhepo. Tattha vitakkena cittaṃ vihaññamānaṃ viya hotīti āha “taṃ gahetvā vihiṃsāvitakkaṃ akāsi”ti. Kāruññanti paradukkhanimittaṃ cittakhedam vadati. Tenevāha - “paradukkhe sati sādhuṇaṃ manaṃ kampaṭīti karuṇā”ti. Nti karuṇāyanavasena pavattacittapakampanaṃ sandhāya “uppajjati vihiṃsāvitakko”ti āha, na sattesu vihiṃsā pavattatīti adhippāyo.

Tena tena cassākārenāti yena yena ākārena bhikkhunā anuvitakkitam anuvicāritam, tena tena ākārenassa cetaso nati hoti. Tenevāha “kāma vitakkādīsū”tiādi. Pahāsi kālaviṇṇāsaṃ vuttanti āha “pajahatī”ti. Pahānaṃ panassa siddhameva paṭipakkhassa siddhattāti dassetuṃ “pahāsi”ti vuttaṃ yathā “asāmi bhoge gāmikāādīyimsū”ti. Bahulamakāsi etthāpi eseva nayo. Evamevaṃ namatīti kāma vitakkasampayogākārameva hoti, kāma vitakkasampayuttākārena vā pariṇamati. Kasanaṃ kiṭṭhaṃ, kasīti attho, tannibbattatā pana kāraṇūpacārena sassaṃ “kiṭṭha”nti vuttanti āha “sassa sambādhe”ti. Cattāri bhayānīti vadhabandhājānigarahāni. Upaddavanti anattahuppādabhāvaṃ. Lāmakanti nihīnabhāvaṃ. Dhandhesūti attano khandhesu. Otāranti anuppavesam kilesānaṃ. Saṃkilesato visujjanaṃ visuddhi, sā eva vodānanti āha “vodānapakkhanti idaṃ tasseeva vevacana”nti.

209. Sabbakusalaṃ nekkhammaṃ sabbākusalapaṭipakkhatāya tato nissaṭṭattā. Nibbānameva nekkhammaṃ sabbakilesato sabbasaṅkhatato ca nissaṭṭattā. Kiṭṭhasambādham viya rūpādiārammaṇaṃ pamāde sati anattahuppattiṭṭhānabhāvato. Kūṭagāvo viya kūṭacittaṃ duddamabhāvato. Paṇḍitagopālako viya bodhisatto upāyakosallayogato. Catubbidhabhayaṃ viya micchāvitakkā sappatibhayabhāvato. Paññāya vuddhi etassa atthīti paññāvuddhiko. Vihaññati cittaṃ etenāti vighāto, cetodukkhaṃ, tappakkhiko vighātapakkhiko, na vighātapakkhikoti avighātapakkhiko. Nibbānaṃ vattaniko nibbānavaho. Ugghātiyeyyāti uddhataṃ siyā vikkhittaṇca bhavyeyyāti attho. Saṇṭhapemīti sammadeva paṭṭhapemi. Yathā pana ṭhapitaṃ

saṅṭhapitaṃ nāma hoti, taṃ dassetuṃ “sannisīdāpemi”tiādi vuttaṃ. Sannisīdāpemiṃ samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdāpento cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpemi. Abyaggabhāvāpādakena ekaggaṃ karomi, yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā sammadeva ādahāmi samāhitaṃ karomi, yasmā tathāsamāhitaṃ cittaṃ suṭṭhu ārammaṇe āropitaṃ nāma hoti, na tato paripatati, tasmā vuttaṃ “suṭṭhu āropemiṃ attho”ti. Mā ugghātīyittāti mā haññittha, mā ūhataṃ atthāti attho.

210. Soyeva...pe... vuttoti iminā kiñcāpi ekaṃyeva kusalavitakkaṃ maggakkhaṇe viya tividhattasambhavato tividhanāmikaṃ katvā dassitaṃ viya hoti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Pabandhapavattañhi upādāya ekattanayena “soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhenā”tiādi vuttaṃ. Ekajātiyesu hi kusalacittesu uppanno vitakko samānākāratāya so evāti vattabbataṃ labhati yathā “sā eva tittirī, tāni eva osadhānī”ti. Na hi tadā mahāpurisassa asubhamettākaruṇāsannissayā te vitakkā evaṃ vuttāti.

Samāpattiṃ nissāyāti samāpattiṃ samāpajjitvā, tato vuṭṭhahitvāti attho. Vipassanāpi taruṇāti yojanā. Kāyo kilamati samathavipassanānaṃ taruṇatāya bhāvanāya pubbenāparaṃ visesassa alabbhamānattā. Tenāha “cittaṃ haññati vihaññatī”ti. Vipassanāya bahūpakārā samāpatti, tathā hi vuttaṃ - “samādhiṃ, bhikkhave, bhāvētha, samāhito yathābhūtaṃ jānāti passatī”ti.

Yathā vissamaṭṭhānaṃ yodhānaṃ parissamaṃ vinodeti, tathā parissamavinodanattaṃ phalakehi kātabbaṃ vissamaṭṭhānaṃ phalakakoṭṭhako, samāpattiyā pana vipassanā bahukāratarā samādhiparipanthakānaṃ, sabbesampi vā kilesānaṃ vimathanena dubbalabhāvāpajjanato. Tenāha “vipassanā thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṃ karotī”ti. Nanu cevaṃ itarītarasannissayadoso āpajjatīti? Nayidamekantikaṃ, itarītarasannissayāpi kiccasiddhi loke labbhatīti dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ.

Gāmetaṃ āhaṭesūti gāmasamīpaṃ upanītesu. Etāgāvoti sati uppādanamattameva kātabbaṃ yathā gāvo rakkhitaṃ, tadabhāvato. Tadāti samathavipassanānaṃ thāmajātakāle. Anupassanānaṃ lahuṃ lahuṃ uppattiṃ sandhāya “ekappahāreneva āruḷhova hotī”ti vuttaṃ, kameneva pana anupassanāpaṭipāṭiṃ ārohati.

215. Evaṃ bhagavā attano appamādapāṭipadaṃ, tāya ca laddhaṃ anaññasādhāraṇaṃ visesaṃ dassento hetusampattiyā saddhiṃ phalasampattiṃ dassetvā idāni sattūpakārasampattiṃ dassetuṃ “seyyathāpi”tiādimāhāti evaṃ ettha anusandhi veditabbā. Araññalakkhaṇayoggamattena araññaṃ. Mahāvanatāya pavanaṃ. Pavaddhañhi vanaṃ pavanaṃ. Catūhi yogehīti jighacchāpipāsābhayaapaṭipattisaṅkhātayogehi. Khemaṃ anupaddavataṃ. Suvatthiṃ anupaddavaṃ āvahaṭīti sovatthiko. Pītiṃ kuṭṭhiṃ gameti upanetīti pītigamanīyo. Pītaṃ pānatitthaṃ gacchatīti pītagamanīyo. Sākhādīhīti kaṇṭakasākhākāṇṭakalatāvanehi. Anāsayaḡāmitāya udakasanniruddhopi amaggo vutto, itarāni apītigamanīyatāyapi. Ādi-saddena gahanaṃ pariggaṇhāti. Okemigaluddakassa gocare caratīti okacaro, dīpakamigo. Araññe mige disvā tehi saddhiṃ palāyeyyāti dīgharajjubandhanaṃ.

Idha vasantīti migānaṃ āsayāṃ vadati, tato āsayato iminā maggena nikkhamanti. Ettha carantīti etasmiṃ ṭhāne gocaraṃ gaṇhanti. Ettha pivantīti etasmiṃ nipānatitthe udakaṃ pivanti. Iminā maggena pavisantīti iminā maggena nipānatitthaṃ pavisanti. Maggaṃ pidhāyāti pakatimaggaṃ pidahitvā. Na tāva kiñci karoti anavasese

Avijjāya aññāṇā hutvāti avijjāya nivutattā ñāṇarahitā hutvā, nandīrāgena upanītā rūpārammaṇādīni ābandhitvā. Palobhanato okacaraṃ nandīrāgoti. Byāmohanato okacārikaṃ avijjāti katvā dasseti. Tesanti okacarokacārikānaṃ. Sākhābhaṅgenāti tādisena lūkhataragandhena sākhābhaṅgena. Manussagandhaṃ apānetvā tassa sākhābhaṅgassa gandhena. Sammattoti sammajjito byāmuñcho.

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

216. Dasakusalakammamapathavasenāti idaṃ nidassanamattam daṭṭhabbam vaṭṭapādakasamāpatticcittassapi idha adhicittabhāvena anicchitattā. Tenāha “vipassanāpādakaattṭhasamāpatticitta”nti. Atha vā anuttarimanussadhammasaṅgahitameva kevalam “pakaticitta”nti vattabbanti dassento “dasakusalakammamapathavasena uppannam cittam cittamevā”ti vatvā yadettha adhicittanti adhippetam, tam tadeva dassento “vipassanāpādakaattṭhasamāpatticitta”nti āha. Itarassa panettha vidhi na paṭisedhetīti daṭṭhabbam. Vipassanāya sampayuttam adhicittanti keci. Anuyuttenāti anuppannassa uppādanavasena, uppannassa paribrūhanavasena anu anu yuttana. Mūlakammaṭṭhānanti pārihāriyakammaṭṭhānam. Gahetvā viharantoti bhāvanam anuyuñjanto. Bhāvanāya appanam appattopi adhicittamanuyuttoyeve tadatthehi tamsaddavohārato.

Chandasahagatā rāgasampayuttāti taṇhāchandasahagatā kāmarāgasampayuttā.
 Itṭhāniṭṭhaasamapekkhitesūti itṭhesu piyesu, anitṭhesu appiyesu, asamaṃ asammā
 pekkhitesu. Asamapekkhananti gehassitaaññānupekkhāvasena ārammaṇassa
 ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ - “cakkhunā rūpaṃ disvā upekkhā bālassa
 mūlhaṃ puthujjanassā”tiādi. Te parivitakkā. Tato nimittato aññanti tato
 chandūpasamhitādiakusalavitakkuppattikāraṇato aññaṃ navaṃ nimittaṃ.
 “Manasikaroto”ti hi vuttaṃ, tasmā ārammaṇaṃ, tādiso purimuppanno
 cittappavattiākāro vā nimittaṃ. Kusalanissitaṃ nimittanti kusala-cittappavattikāraṇaṃ

manasi kātabbam citte t̥hapetabbam, bhāvanāvasena cintetabbam, cittasantāne vā saṅkamitabbam. Asubhañhi asubhanimittanti. Saṅkhāresu uppanne chandūpasam̥hite vitakketi ānetvā sambandhitabbam. Evaṃ “dosūpasañhite”tiādīsu yathārahaṃ taṃ taṃ padaṃ ānetvā sambandhitabbam. Yattha katthacīti “sattesu saṅkhāresū”ti yattha katthaci. Pañcadhammūpanissayoti pañcavidho dhammūpasam̥hito upanissayo.

Evaṃ “chandūpasañhite”tiādinā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ “imassa hatthā vā sobhanā”tiādi āraddham. Tattha “asubhato upasam̥haritabba”nti vatvā upasam̥haraṇākārassa dassanaṃ “kimhi sārattosī”ti. Chavirāgenāti chavirāgatāya kālasāmādivaṇṇanibhāya. Kuphalapūritoti pakkehi kuṇapaphalehi puṇṇo. “Kaliphalapūrito”ti vā pāṭho.

Assāmikatāvakālīkabhāvavasenāti idaṃ pattam anukkamena vaṇṇavikārañceva jiṇṇabhāvañca patvā chiddāvachiddaṃ bhinnaṃ vā hutvā kapālaniṭṭham bhavissati. Idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ jiṇṇatañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace pana nesaṃ sāmiko bhaveyya, na nesaṃ evaṃ vinassituṃ dadeyyāti evaṃ assāmīkabhāvavasena, “anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālīka”nti evaṃ tāvakālīkabhāvavasena ca manasikaroto.

Āghātavinaya...pe... bhāvetabbāti - “pañcime, bhikkhave, āghātaṭṭhavinayā. Yattha hi bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso ṭṭhavinetabbo”tiādinā nayena āgatassa āghātavinayasuttassa ceva kakacūpamovāda chavālātūpamādīnañca vasena āghātaṃ ṭṭhavinodetvā mettā bhāvetabbā.

Garusaṃvāsoti garuṃ upanissāya vāso. Uddesoti pariyattidhammassa uddisāpanañceva uddisanañca. Uddiṭṭhapariṭṭhanti yathāuggahitassa dhammassa atthapariṭṭhā. Pañca dhammūpanissāyāti garusaṃvāsādi ke pañca dhamme ṭṭhica. Mohadhātūti moho.

Upanissitabbāti upanissayitabbā, ayameva vā pāṭho. Yattappaṭiyattoti yatto ca gāmapavesanāṭṭhakarāṇesu ussukkaṃ āpanno sajjito ca hotīti attho. Athassa moho pahīyatīti assa bhikkhuno evaṃ tattha yuttappayuttassa pacchā so moho vigacchati. Evampīti evaṃ uddese appamajjanenapi. Puna evampīti atthapariṭṭhāya kaṅkhāvinodanepi. Tesu tesu t̥hānesu attho pākāṭo hotīti suyyamānassa dhammassa tesu tesu padesu “idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā”ti so so attho vibhūto hoti. Idaṃ cakkhurūpālokādi imassa cakkhuviññāṇassa kāraṇaṃ, idaṃ sālībījabhūmisalīlādi imassa sālīṇkurassa kāraṇaṃ. Idaṃ na kāraṇanti tadeva cakkhurūpālokādi sotaviññāṇassa, tadeva sālībījādi kudrusakaṅkurassa na kāraṇanti t̥hānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti.

Ārammaṇesūti kammaṭṭhānesu. Ime vitakkāti kāmavitakkādayo. Sabbe kusalā dhammā sabbākusalapaṭipakkhāti katvā “pahīyanti”ti vattabbe na sabbe sabbesaṃ ujuvipaccanīkabhūtāti “pahīyanti evā”ti sāsāṅkaṃ vadati. Tenāha “imānī”tiādi.

Kusalanissitanti kusalena nissitaṃ nissayitabbam. Kusalassa paccayabhūtanti tasseeva vevacanaṃ, kusaluppattikāraṇaṃ yathāhvuttaasubhanimittādīmeva vadati. Sārāphalaketi candanamaye sārāphalake. Visamāṇinti visamākārena tattha t̥hitaṃ āṇiṃ. Haneyyāti pahareyya nikkhāmeyya.

217. Aṭṭoti āturo, duggandhabādhatāya pīlito. Dukkhitoti sañjātadukkho. Imināpi kāraṇenāti akosallasambhūtatāya kusalapaṭipakkhatāya gehassitarogena sarogatāya ca ete akusalā viññugarahitabbatāya jigucchaniyatāya ca sāvajjā anittaphalatāya nirassādasamvattaniyatāya ca dukkhavipākāti evaṃ tena tena kāraṇena akusalādibhāvaṃ upaparikkhato.

“Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinandita”nti. -

Evamādi kāyavicchandaniyakathādīhi vā. Ādi-saddena -

“Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjaya”nti. -

Evamādi paṭighavūpasamanakathādikāpi saṅgaṇhāti.

218. Na saraṇaṃ asati, ananussaraṇaṃ. Amanasikaraṇaṃ amanasikāro. Kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabbanti kammaṭṭhānamanasikāreneva nisīditabbaṃ. Uggahito dhammakathāpabandhoti kammaṭṭhānassa upakāro dhammakathāpabandho. Muṭṭhipotthakoti muṭṭhippamāṇo pārihāriyapoththako. Samannānentaṃ samannāharanta. Okāso na hoti āraddhassa pariyoṣāpetabbato. Āraddhassa antagamaṇaṃ anārambhovāti theravādo. Tassāti upajjhāyassa. Pabbhārasodhanaṃ kāyakammaṃ, ārabhanto eva vitakkaniggaṇhanatthaṃ saṃyuttanikāyasajjhāyanaṃ vacīkammaṃ, dassanakiccapubbakammakaraṇatthaṃ tejokasiṇaparikkammanti tīṇi kammāni ācīnoti. Thero tassa āsayaṃ kasiṇaṃ savisesaṃ jānitvā “imasmiṃ vihāre”tiādimavoca. Tenassa yathādhippāyaṃ sabbaṃ sampāditaṃ. Asatipabbaṃ nāma asatiyā vitakkaniggahaṇavibhāvanato.

219. Vitakkamūlabhedam pabbanti vitakkamūlassa tammūlassa ca bhedavibhāvanaṃ vitakkamūlabhedam pabbaṃ. Vitakkaṃ saṅkharotīti vitakkasaṅkhāro, vitakkapaccayo subhanimittādīsopi subhādinā ayonisomanasikāro. So pana vitakkasaṅkhāro saṃtiṭṭhati etthāti vitakkasaṅkhārasaṅghānaṃ, asubhe subhantiādi saññāvipallāso. Tenāha “vitakkānaṃ mūlaṃca mūlamūlaṃca manasi kātabba”nti. Vitakkānaṃ mūlamūlaṃ gacchantassāti upaparikkhanavasena micchāvitakkānaṃ mūlaṃ uppattikāraṇaṃ ṇāṇagatiyā gacchantassa. Yāthāvato jānantassa pubbe viya vitakkā abhiṇhaṃ nappavattantīti āha “vitakkacāro sithilo hotī”ti. Tasmīṃ sithilībhūte matthakaṃ gacchanteti vuttanayena vitakkacāro sithilabhūto, tasmīṃ vitakkānaṃ mūlagamane anukkamena thirabhāvappattiyā matthakaṃ gacchante. Vitakkā sabbaso nirujjhantīti micchāvitakkā sabbepi gacchanti na samudācaranti, bhāvanāpāripūriyā vā anavasesā pahīyanti.

Kaṇṇamūle patitanti sasakassa kaṇṇasamīpe kaṇṇasakkhalīṃ paharantaṃ viya upapatitaṃ. Tassa kira sasakassa heṭṭhā mahāmūsikāhi khatamahāvāṭaṃ umaṅgasadisam ahoṣi, tenassa pātena mahāsaddo ahoṣi. Palāyimsu “pathavī udriyatī”ti. Mūlamūlaṃ gantvā anuvijjeyyanti “pathavī bhijjati”ti yatthāyaṃ saso utthito, tattha gantvā tassa mūlakāraṇaṃ yaṃnūna vīmaṃseyyaṃ. Pathaviyā bhijjanaṭṭhānaṃ gate “ko jānāti, kiṃ bhavissatī”ti saso “na sakkomi sāmī”ti āha. Ādhipaccavato hi yācanaṃ saṅhamudukaṃ. Duddubhāyatīti duddubhāti saddam karoti. Anuravadassanañhetam. Bhaddanteti migarājassa piyasamudācāro, migarāja,

bhaddaṃ te atthūti attho. Kimetanti kiṃ etaṃ, kiṃ tassa mūlakāraṇaṃ? Duddubhanti idampi tassa anuravadassanameva. Evanti yathā sasakassa mahāpathavibhedanaṃ ravanāya micchāgāhasamuṭṭhānaṃ amūlaṃ, evaṃ vitakkacāropi saññāvipallāsasamuṭṭhāno amūlo. Tenāha “vitakkāna”ntiādi.

220. Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha “uparidanta”nti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. Kusalacittenāti balavasammāsaṅkappasampayuttena. Akusalacittanti kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. Abhiniggaṇhitabbanti yathā tassa āyatiṃ samudācāro na hoti, evaṃ abhibhavitvā niggahetabbaṃ, anuppattidhammatā āpādetabbāti attho. Ke ca tumhe satipi cirakālabhāvanāya evaṃ adubbalā ko cāhaṃ mama santike laddhappatiṭṭhe viya ṭhitepi idāneva appatiṭṭhe karonto iti evaṃ abhibhavitvā. Taṃ pana abhibhavanākāraṃ dassento “kāmaṃ taco cā”tiādinā caturaṅgasamannāgatavīriyapaggaṇhanamāha. Atthadīpikanti ekantato vitakkaniggaṇhanatthajotakaṃ. Upamanti “seyyathāpi, bhikkhave, balavā puriso”tiādikaṃ upamaṃ.

221. Pariyādānabhājanīyanti yaṃ taṃ ādito “adhicittamanuyuttena bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbānī”ti niddiṭṭhaṃ, tattha tassa nimittassa manasikaraṇakālapariyādānassa vasena vibhajanaṃ. Nigamanaṃ vā etaṃ, yadidaṃ “yato kho, bhikkhave”tiādi. Yathāvuttassa hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Tathāpaṭiṇannaṃ vā vasībhāvavisuddhidassanatthaṃ “yato kho, bhikkhave”tiādi vuttaṃ. Satthācariyoti dhanubbedācariyo. Yathā hi sasanato asatthampi satthaggaṇeṇeva saṅgayhati, evaṃ dhanusippampi dhanubbedapariyāpannamevāti.

Pariyāyati parivitaṅketīti pariyaṃ. Vāroti āha “vitakkavārapathesū”ti, vitakkānaṃ vārena pavattanamaggesu. Ciṇṇavasīti āsevitavasī. Paguṇavasīti subhāvitavasī. Sammāvitakkaṃyeva yathicchitaṃ tathāvitakkanato, itarassa panassa setughātoyevāti.

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sīhanādavaggavaṇṇanā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 2. The Collection of the Middle Length Discourses - Subcommentaries. 1. Subcommentary on the First Fifty Discourses. 2. The Chapter on the Lion's Roar Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org